

TÜSKÉS ANNA

„te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!”¹

Gara László élete és munkássága

Noha Gara László a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok egyik kulcssze-replője, részletes életrajza és munkásságának átfogó bemutatása mindeddig hiányzik, és viszonylag kevés, részben hibás adattal rendelkezik róla a magyar irodalomtörténet.² Összetett személyisége és hagyatékának hányatott sorsa ezt csak részben magyarázza. Könyvtárának kis része, mintegy ötven kötet a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárába jutott.³ A kéziratos hagyaték két részletben érkezett Budapestre. A magyar költészet a 12. századtól napjainkig bemutató, 1962-ben Párizsban megjelent antológiából (*Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*) kimaradt fordításokat tartalmazó első részt közvetlenül Gara halála után Illyés Gyula és Gyergyai Albert nézték át, ez jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban kutatható. A második részt Gara lánya, Claire Meljac a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központnak (Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises) adományozta. Az utóbbinak az 1990-es években elkezdődött a feldolgozása; a Párizsban élő Nyéki Lajos közölt először leveleket Gara hagyatékából.⁴ Bemutatta Gara műfordítói módszerét, és idézett számos érdekes levélből. Tanulmányát figyelemfelhívásnak szánta, mint írta: „technikai és egyéb okokból jelenleg kevés remény van az anyag kiadására”. Külön tanulmányt szentelt Gara és

¹ Jékely Zoltán: Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara, 1965. július. PIM, Gara-hagyaték, annalekta. A teljes, eddig közöletlen verset l.: a függelék 3. darabja. A kutatást az NKFIH PD 120947 posztdoktori ösztöndíj keretében végeztem. Köszönöm Buda Attilának és Illyés Máriának a tanulmány első változatának olvasását és a további kutatásra ösztönző javaslatait. Köszönöm Komáromi Csabának és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára munkatársainak segítségét a kutatásban. A francia forrásokból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

² L. pl. *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1967, 568. – BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Bp., Gondolat, 1986, 160–162.

³ Szabó Béla 1968-ban a párizsi Balaton könyvesboltban fedezett fel egy Garának dedikált kötetet. Ennek fényében azt feltételezte, hogy Gara felesége esetleg eladhatta a könyvtárat. SZABÓ Béla, *Párizsi útijegyzetek (Részlet egy riportkönyvből)*, Irodalmi Szemle 1969, 5. sz., 423.

⁴ Lajos NYÉKI, *Lettre de Sándor Márai adressée à László Gara*, Cahiers d'Études Hongroises, 1993, 5. sz., 295–297. – NYÉKI Lajos, *Gara László párizsi levelesládájából*, ItK, 104(2000), 1–2. sz., 232–239. – NYÉKI Lajos, *Az író és fordítója*, Kortárs, 2002, 6. sz., 101–105.

Déry Tibor barátságának, amelynek megromlása – Déry regényeinek francia fordítása és kiadás során – nagyban hozzájárult Gara egyre súlyosabb depressziójához.⁵

Nyéki több levelet közölt a *Vigiliában* 2001–2002-ben, így például Pilinszky János 1961–1962-ben a költészeti antológia⁶ és Ottlik Géza 1963-ban az *Iskola a határon* francia fordításának közlő megjelenése kapcsán Garának írt hosszú levelét.⁷ Az utóbbi forrásközlésben a szerkesztő, Bende József jelzi, hogy a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központban őrzött hagyatékban Ottlik Gézának mintegy ötven levele található, az egész hagyaték feldolgozása folyamatban van, és hogy a kutatómunkát, amelynek célja egy Gara-émlékkötet összeállítása, az OKTK támogatja. Nyéki egyre romló egészségi állapota miatt a feldolgozás és a Gara-émlékkötet nem készült el, ahogy a Garának két párizsi otthonának – a második világháború előtt: 21 Blvd Brune, 75014 Paris, majd az 1950–60-as években: 29 rue Surcouf, 75007 Paris – falára tervezett emléktáblák terve sem valósult meg.

Ablonczy László 2001-ben megpróbálta újra kiadni az 1962-es antológiát, de támogatás híján ez elmaradt.⁸ Ottliknak egy Garához írt képeslapját közölte Szijj Ferenc 2002-ben.⁹ A *Vigilia* Kiadó által Rónay László válogatásában 2014-ben megjelentetett, *Az ismeretlen Rónay György* című kötet egyik súlypontja Rónay György és Gara László kapcsolatának bemutatása. A levelek és az író naplójának megfelelő részei nemcsak ezt a barátságot tárják föl, hanem a magyar és a francia irodalom egymásra találásának is izgalmas dokumentumai. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt Rónay Györgynek, jóllehet törekvése ismételtelen a hivatalos szervek gátjaiba ütközött.

Ablonczyné Szabó Magda, a Párizsi Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyettese (1999–2005) közreműködésével jutott Magyarországra a második Gara-hagyaték rész 2005-ben: először az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archivumba,¹⁰ majd annak 2013-as megszűnte után a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ezután Kulin Borbála több tanulmányt szentelt Gara munkásságának, és 2007-ben kiadta Illyés Gyula és Gara László 1939–1966 közötti levelezését.¹¹ Az Illyés Gyula és Jean Rousset

⁵ Claire Meljac levele, 2017. november 30.: „la triste histoire Dery qui a joué beaucoup dans le drame horrible qui a tué mon père.”

⁶ PILINSZKY János, *Ismeretlen írások és kiadatlan levelek*, *Vigilia*, 2001, 11. sz., 832–843.

⁷ Ottlik Géza levele Gara Lászlónak, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 117–119.

⁸ ABLONCZY László, *Házak, kertek, paloták előtt megállva... Séta Párizsban*, *Hévíz*, 12(2004), 3. sz. 46–47.

⁹ SZIJJ Ferenc, *A teljesség emlékezete*, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 116.

¹⁰ *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Népszabadság*, 2005. július 6. 17. – *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Maktár*, 2005, 8. sz., 8.

¹¹ KULIN Borbála, *Illyés Gyula-levelek Gara László párizsi levelesládájából, 1964-ből*, *Hitel*, 19(2006), 4. sz., 70–79. – KULIN Borbála, *Gara László, a Kikerülhetetlen*, *Új Forrás*, 39(2007), 10. sz., 70–79. – „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007. – KULIN Borbála, *Gara László és a nyugatosok = „Nyugat csapatjának keleti zászlója” Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2010, 117–123.

mintegy huszonöt éves barátságát bemutató kötetben Rousselot Garának írt hét levelét közöltem.¹²

Nyéki a Gara-levelezés kiadási nehézségeinek okait nem részletezi, de kutatásom során világossá vált: az ezernél is jóval több levél és számos további dokumentum feldolgozása nem kis feladat, amit nem papíralapú kiadásban, mint inkább adatbázis formájában lehet és érdemes megvalósítani. A 2016 októberében kezdett kutatás keretében feldolgoztam, közzé- és kereshetővé tettem a Gara-levelezésből több mint 500 levelet.¹³

Az 1920–40 közötti francia–magyar irodalmi kapcsolatokról írva Szávai János és Józán Ildikó méltatta Gara fordításait.¹⁴ A forráskiadáson túl Gara munkásságával érdemben főként Madácsy Piroska foglalkozott, számos tanulmányban elemezte és értékelte a Franciaországban működött két fordítói csoport tevékenységét.¹⁵ A két csoport – Sauvageot és tanítványai, valamint Gara László és íróbarátai – között sok volt a konfliktus, főleg a fordítási módszerek különbözősége miatt.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2013. március 6-án, a Párizsi Magyar Intézet 2014. január 28-án emlékkonferenciával tisztelt meg Gara munkássága előtt, ezek előadásai azonban csak részben és elszórva, különböző folyóiratokban és tanulmánykötetben jelentek meg.¹⁶

1. Gyermek- és ifjúkor

Goldmann László 1904. július 18-án született Budapesten jómódú kereskedőcsaládban. Apja, Goldmann Ábrahám Áron virág-nagykereskedő, anyja Kohn Cecil Szidónia volt.

¹² Christophe DAUPHIN – Anna TÜSKÉS, *Les Orphées du Danube: Jean Rousselot, Gyula Illyés et Ladislav Gara. Suivi de Lettres à Gyula Illyés, par Jean Rousselot*, Rafael de Surtis/Editinter, 2015, 414–423.

¹³ <https://frhu20.iti.btk.mta.hu>

¹⁴ János SZÁVAI, *Le temps des francs-tireurs: Rapports littéraires franco-hongrois entre 1920 et 1940*, Cahiers d'Études Hongroises, vol. 2, 1990, 11. – JÓZÁN Ildikó, *Francia–magyar: Fordítás, irodalom és politika a két világháború között*, Literatura, 40(2014), 2. sz., 109–118. – HAAS Lídia, „Joue donc, tzigane, et ne te soucie guere!” *A Vén cigány franciául = A „boldog Babel” Tanulmányok az irodalmi fordításról*, szerk. JÓZÁN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat–Infonia, 2005, 273–293.

¹⁵ MADÁCSY Piroska, *Gara László (1904–1966), a „lángeszű tolakodó” = Uő, Magyar szellem európai vonzáskörben*, Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2014, 80–96. – MADÁCSY Piroska, „A magyar nyelv ritka minőségű költői hangszer...” *Roger Richard (1917–2000) és Madách Imre*, Hitel, 2014, 1. sz. 111. – MADÁCSY Piroska, „Hazádnak rendületlenül...” *Vörösmarty francia vonzáskörben*, Hitel, 2016, 12. sz., 3–18.

¹⁶ Az előadásokból megjelent: SZÁVAI János, *A közvetítő szenvedélye: Gara László a magyar és a francia irodalom között*, Magyar Szemle, 22(2013), 5–6. sz., 100–113; SZÁVAI Dorottya, *Gara László költészeti kánonja: Az Antologie de la Poésie hongroise-ról*, Kalligram, 25(2016), 2. sz., 63–68. – JÓZÁN Ildikó, *A közvetítő kulisszái: Megjegyzések fordításról és kultúrpolitikáról*, Partitúra, 2013, 1. sz., 93–101. – JÓZÁN Ildikó, *Gara László, az „igen jóra való kisfiú”: A magyar irodalom fogadtatása a két világháború között = „Visszhangot ver az időben” Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. BENGÍ László, HOVÁNYI Márton, JÓZÁN Ildikó, Pozsony, Kalligram, 2013, 409–417.

A Fővám tér 4. egyik negyedik emeleti lakásában, a vásárcsarnokkal szemben laktak.¹⁷ 1914–1922 között László a budapesti Lónyay Utcai Református Gimnáziumban tanult. A Ráday Levéltárban őrzött osztálykönyvek közül hiányzik az első (1914/15), a harmadik (1917/18) és a hetedik osztályé (1920/21).¹⁸ A többiből megállapítható, hogy a harmadik osztályban a latinon kívül franciául és németül is tanult. A hatodik és a nyolcadik osztályban csak latinul és németül tanult. A francia nyelvet és a németet dr. Német Gábor (1880–1933) és dr. Varga Bálint (1856–1943) tanította.¹⁹ 1918-tól egy osztállyal alatta járt Cs. Szabó László, akivel együtt jártak az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályába.²⁰ Az önképzőköri jegyzőkönyvekben Goldmann és Szabó neve 1919 májusától 1922. február 1-ig gyakran olvasható. Néhány példa:

1919. május 25. 2. Teichner V. o. tanuló elszavalja Kiss József: „Gyilkos harang” című költeményét, amelyhez Kallós Pál VII. o. t., Jónás Ö. VI. o. t., Szalay L. VI. o. t., Goldmann V. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Szepessi T. VIII. o. t. szólnak hozzá. A szavaltat szótöbbséggel elfogadásra fogadják el. 3. Következik: Halász G. VII. o. t.-nak: „A regény fejlődése”-ről szóló tanulmánya. Hozzászólnak: Goldmann V. o. t., Sátor Gy. VI. o. t., Kallós P. VII. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. Ezután a gyűlés feloszlik.

1919. június 2. 3. Goldmann V. o. tanuló eljátsza zongorán Tsajkowsky „Herbstgesang”-ját, amelyhez Glaser P. VII. o. t., Ecsödi T. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. szólnak hozzá.

1921. március 13. 3. Ezután Dávid VII. o. tan. olvassa fel Fischer VII. o. tan. verseit, melyeket Goldmann VII. o. tan. bírál. Úgy a költeményről, mint a bírálatról Samu J. és Szabó L. VI. o. tan.-k és Gulyás ifj. elnök adják elő véleményüket.

1921. április 17. 4. Az opera és Wagner tanulmány, írta és felolvassa Goldmann VII. o. t. Szalay VIII. Fischer VII. Hirsch VII. hozzászólása után a kör bírálatra Farkas F. VI. o. t.-nak adja ki.²¹

1921. április 24. 2. A műsorra áttérve Farkas F. VI. bírálja Goldmann VII. o. tan. „Wagner és az opera” című tanulmányát. A keletkezett vitában részt vesz Remete VI, Gulyás, Vietorisz, Szalay VIII – Goldmann és Farkas. A bírálatot I, a munkát III érdemfokra szavazza a kör. [...] 4. Paál VII felolvassa „Az éltető víz” című novelláját. Bírálja Goldmann VII. o. tan. Szabó László VI és Gulyás ifj elnök hozzászólása után a kör az elbeszélést sikerültre, a bírálatot dicséretesre dönti.

1921. május 8. 3. Szabó VI. o. t. versét bírálja Gulyás Béla VIII. o. t. Hozzászólnak: Goldmann VII. Gulyás VIII. Samu VI. o. t. és Csürös I. tanár úr. A verset érdemkönyvi bizottság elé utalásra, a bírálatot dicséretesre fogadja el.

1921. október 9. Goldmann VIII. olvassa fel és bírálja a „Carmen” jellegével beadott költeményeket. A kör kéri hogy a verseket még egyszer olvassák fel. Samu János véleménye a versokról megegyezik a bírálóéval: mindkét verset egyszerű elfogadásra, a bírálatot sikerültre ajánl. Szabó László az első verset és a bírálatot egyszerű elfogadásra ajánlja, a második vers

¹⁷ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai, osztálykönyvek: 866, 881, 934. PIM Gara-hagyaték annalekta részében őrzött dokumentumok.

¹⁸ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai.

¹⁹ DRASKÓCZY István, *A Budapesti Református Gimnázium második (csonka) félszázadának szellemi arculata 1909/10 – 1951/52*, Bp., Bp. Ref. Öregdiákok Török P. Egyes. – Lónyay Utcai Ref. Gimnáziumért Alapítvány, 1993, 46; SZILÁGYI Erzsébet, *A Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium története*, Bp., Lónyay Utcai Ref. Gimn. és Kollégium, 2009, 2. kötet, 262, 332.

²⁰ Gara visszaemlékezése közös gimnáziumi éveikre: GARA László, *A Lónyay utcai srác: Cs. Szabó László hatvanadik születésnapjára*, Irodalmi Ujság, 1965. nov. 1., 4.

²¹ A Wagner-tanulmány visszhangjáról: GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

felett pedig napirendre tér. [...] Goldmann felel meg ezután a bírálatára tett megjegyzésekre. A kör mindkét verset elfogadja, a bírálatot sikerültre ítéli. Csűrös I. elnök szól még hozzá. A jelígs levelet felbontják; a szerző József Miklós VII. 1921. november 6. Goldmann VIII. verseit olvassa fel. Bírálja Remete VII. Bírálatába csoportokra osztja a szerelmes verset író költőket. Az első verset és a harmadikat érdemkönyvre, a másodikat dicséretesre ajánlja. Szabó L. szól hozzá, az első verset dicséretesre a másodikat és a harmadikat egyszerű elfogadásra ajánlja. Bírálatot egysz. elf. ajánlja. [...] Csűrös tan. elnök úr szerint ily tónusban önképző kör előtt nem lehet bírálni és a bíráló a szerelmet nem jól fogja fel. Samu egy kifejezését visszaautásítja.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Goldmann jól zongorázott, érdeklődött a zene-történet iránt, verseket írt és bírált. A versek nem maradtak fenn a jegyzőkönyvekben. Gyakran hozzászóltak ugyanahhoz a témához Szabó Lászlóval.

1922 júniusában érettségizett; az írásbeli vizsgatárgyak magyar, latin és mennyiségtan voltak; mindegyikre kettést kapott.²² Szóbeli vizsgát magyar és latin nyelvből, történelemből, mennyiségtanból és természettanból tett.²³ Vezetéknevét Garára magyarosította. Különböző művészeti ágakban alkotott: verseket, novellákat írt, és Bárdos Artúr rendező, dramaturg mellett rendezést tanult a Belvárosi Színházban. Szépirodalmi próbálkozásaiából ízelítőt adnak az 1923-ban három barátjával – Fazekas Anna, Forgács Ödön és Gerő György – közös versantológiában megjelentetett versei.²⁴ *Tavaszi triumfus* címmel a budapesti Uj Hellas kiadónál jelent meg ez a könyv, amelyet Kondor László rajzai illusztrálnak.²⁵ A grafikus Káldor László előszavában így írt: „Négy ifjú költőt és egy grafikust, kiket nemcsak a fiatalos lelkesedés és az ideálok közössége, de világnézeti és érzésszerű rokonság is fűz egymáshoz. Nagy, szinte elérhetetlen a kitűzött cél: a letiport és felmagasztalt Embert minden kínjával és ujjongásával, gyöttrő tépelődéseivel és megadó alázatosságával, görcsös akaratával megmutatni a maga ösztönös valóságában *neki*, hogy új életre keljen.”²⁶ A világnézeti rokonság baloldali elkötelezettséget jelentett.

Garának nyolc verse olvasható az antológiában: *Tavaszi, Vihar előtt, A villamos, Láz, A szabadulás éje, Együtt, Temetés, Áhitat*. A *Temetés* végén olvasható dátum („1921. okt. 11.”) azt jelzi, hogy ezt a gimnázium utolsó évében írta, talán az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályában is felolvasták. Két vers végén ajánlás olvasható: *A villamos* címűt „Vajda Jánosnak”, az *Áhitat* címűt „Remete Éva Mária emlékének”

²² A magyar írásbeli téma: Kisfaludy Károly jelentősége a magyar drámairodalom terén. A latin írásbeli feladat: M. Tullius Cicero: Cato Maior de Senectute C 22 79–81 magyarra fordítása.

²³ A szóbeli magyar érettségi tétele Ady volt. GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

²⁴ 1924-es kiadásként tartják számon a könyvtárkatalogusok, de a *Corvina* című könyvkiadói közlöny 1923. december 1-i (46. évf. 48. sz.) száma 202. oldalán ez olvasható a könyvről: „Bp., [1923.] Uj Hellas. (Kapható: Fazekas Anna V., Sziget-u. 38.)” A kiadónak ez az egyetlen kiadványa.

²⁵ Két példány az Országos Széchényi Könyvtárban: 187.896, 820.113. Az utóbbi a szerzők aláírásával ellátott húsz példányból a 11. számú.

²⁶ FAZEKAS Anna – FORGÁCS Ödön – GARA László – GERŐ György, *Tavaszi triumfus*, Bp., Uj Hellas, [1923], 5.

ajánlotta. További három, napilapokban megjelent korai művét találtam meg eddig: *Egy régi kertben* című vers a *Pesti Napló* 1924. június 11-i számában; *Mért?* című vers az 1924. július 23-i számában és a *Gazemberek* című elbeszélés a *Magyarország* 1926. április 7-i számában. A versek formailag két részre oszthatók: az egyikbe az expresszív szabadversek, a másikba a hangsúlyos verselésűek tartoznak. Mindkét verstípus jelen volt a korabeli magyar költészetben: az elsőt Szabó Lőrinc, a korai Radnóti és Kassák művelték, a második felé Erdélyi József és társai indultak. Egyaránt a szecessziót, a szimbolizmust akarták meghaladni. Gara verseihez hasonló színvonalúakat vele egy időben mások is írtak. A „kőszá danákat”, „véres villamos” szókapcsolatok kifejezetten közhelyesnek számítottak. Viszont a tény, hogy verseket írt, mutatja irodalmi érzékenységet, és hogy még nem találta meg a saját műfaját, ami lehetett volna a költészet is, ha kellő időt szentel rá. A *Gazemberek* című elbeszélés leginkább álmodozás a női kívánságok változékonyságáról, követhetlenségéről.

2. Párizsban a két világháború között

Ezt követően érdeklődése az újságírás felé fordult. 1924-ben, húszéves korában egy magyar újság sporttudósítoként Párizsba küldte az olimpiai játékokra. A középiskolában szerzett francia tudása lehetővé tette számára, hogy jól kommunikáljon. Beiratkozott a Sorbonne-ra, és elvégezte a francia tanárokat képző intézet tanfolyamát. Ekkor ismerkedett meg többek között Déry Tiborral és Illyés Gyulával.²⁷ Tagja lett a magyar diákegyesületnek, ahol több társával – Cserépfalvi Imrével, Morgenstern Ignáccal, Seres Gézával és másokkal – vállalkozott arra, hogy Párizsban dolgozó magyar munkásoknak hetente kétszer nyelvtanórákat adjon díjmentesen.²⁸ Az egyesület ügyvezető titkára lett.

A Sorbonne-on találkozott a varsói születésű Tauba Nechuma (Nathalie) Rabinowiczcel (Varsó, 1905 – Párizs, 1984), aki a felesége lesz.²⁹ Miután befejezték francia nyelvi és filológiai tanulmányaikat, mindketten újságírással és szépirodalmi művek fordításával foglalkoztak. Ady verseinek francia fordításáról adott hírt Gara Mikes Lajosnak, *Az Est* irodalmi rovat szerkesztőjének 1925 decemberében írt levelében:

Kedves jó szerkesztő Uram, bizonyára megkapta már multkoriban küldött Ady-fordításaimat. Itt mellékelek hatot az újabbakból. Nem tartom szükségtelennek megjegyezni, hogy az eredeti versformákat, rímelést etc. a teljes egészében igyekeztünk megtartani, csupán néhányszor vettünk hímsort nősor helyett és megfordítva – a jó hangzás kedvéért; továbbá a franciában szokatlan és süketen csengő 7, illetve 9-es sorokat 8 illetve 10 szótagos sorokkal helyettesítettük. Üdvözli: Gara László.³⁰

²⁷ Illyés Gyulával 1924 kora őszen való megismerkedéséről itt emlékezik meg: GARA László, *Az ismeretlen Illyés*, Washington, Occidental Press, 1965, 37.

²⁸ *Találkozásom József Attilával Párizsban: Cserépfalvi Imre emlékezéséből*, *Kritika*, 9(1980), 8. sz., 26.

²⁹ A PIM Gara-annalektában található különböző dokumentumok alapján.

³⁰ PIM V. 908.

A levélhez mellékelte hat vers: Un enfant que je connais... (*Egy ismerős kis fiú*); Après une averse de mai (*Májusi zápor után*); Nuit mortelle insensée (*Bolond, halálos éj*); Souvenir d'une nuit d'été (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*); Le char d'Elie (*Az Illés szerkerén*); Route de voiture dans la nuit (*Kocsi-út az éjszakában*).

Az 1920-as évek második felében és az 1930-as években Gara *Az Est*, az *Esti Kurir* és a *Magyarország* című lapok párizsi tudósítója volt.³¹ 1928-tól Gara a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa Adorján Andorral együtt,³² de magyarországi lapoknak – például a *Pesti Naplónak* és a *Színházi Életnek* – is küldött tudósításokat.³³ Munkatársa a költő, író Raith Tivadar főszerkesztésében 1921–1927 között Budapesten megjelent *Magyar Írás* című radikális folyóiratnak.³⁴ Gara beszámolt a lapban például az első filmakusztikai kísérletről, a svéd Viking Eggeling *Diagonális szimfóniájáról* (Berlin, 1921) a berlini Novembergrupp előadásában.³⁵ A cikk nem pusztán a film rövid ismertetése, hanem felvázolja az avantgárd kísérlet egész genezisét. Megemlíti azt is, milyen érdektelenséget tanúsított abban az időben a magyar közönség a filmművészet felfedezései iránt.³⁶

Kezdeményezésére Raith Tivadar 1926 tavaszán megegyezést kötött a *Partisans* című avantgarde nemzetközi szemle (Revue coopérative internationale, organe mensuel du groupe Partisans, főtítkár: Nicole Briggs) szerkesztőségével, amelynek értelmében a *Partisans* és a *Magyar Írás* 1926. május hó folyamán együttes számot adott ki. A francia lap magyar számában a budapesti *Magyar Írás* íróit közölte, Marcel Largeaud³⁷ és Gara László fordításában Párizsban, Budapesten pedig a *Magyar Írás* francia száma jelent meg.³⁸ Ez a szám magyar költők és írók műveit tartalmazta francia fordításban, például Illyés Gyula *Anna* című költeményét.³⁹

³¹ Cikkei pl. *Monsieur Cailleaux nadrágja és Arrachard öt perce*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 20., 13. – *Izgalmak az elszabadult leopárd körül és egyéb párizsi apróságok*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 25., 8. – *Miss Paris 1895–1905 nyilatkozik életről, szerelemről, örömről, szomorúságról*, Magyarország, 1933. aug. 17., 7. – *Ki nyeri a jövő-esztendei Davis Cupot?*, Magyarország, 1933. aug. 25., 10.

³² *Miért cserélt gazdát két párizsi hetilap, a VU és a LU?*, *Az Est*, 1936. október 14., 10. – GYOMAÍ Imre, *Ezt csinálják a magyar írók és újságírók Párizsban... Itt nehezebb a befutási lehetőség, mint Bécsben vagy Berlinben. A pioniroknak mégis sikerült elhelyezkedniök*, *Literatura*, 1928, 295–297.

³³ Pl. *Chaplin új filmje: „Produkción No. 5”*, *Pesti Napló*, 1935. jan. 1., 23. – *Párizsban Mimi lett Carmenből*, *Színházi Élet*, 1935, 17. sz., 42.

³⁴ Jaroslava Pašiková, *Adalék a kelet-európai problematikához*, *Filológiai Közöny*, 1969, 348, 355–356.

³⁵ GARA László, *Az abszolút film*, *Magyar Írás*, 1926. jún. 1., 7–8. Megjelent még itt: *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Képzőművészeti Vállalat, 1991, 75–77.

³⁶ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A cseh és magyar avantgárd színház genezise*, *Irodalmi Szemle*, 1987, 1. sz., 25.

³⁷ Largeaud író, fordító, az 1957–1961 között megjelent *Le Temps des hommes* című folyóirat szerkesztője.

³⁸ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A magyar szürrealizmus: Fejezet egy monográfiából*, *Irodalmi Szemle*, 1972, 9. sz. 793.

³⁹ Tüskés Tibor, *A költő nyelvet választ* [Illyés Gyuláról], *Népszava*, 1982. október 30., 10.

Gara kortárs magyar költészetet és prózát fordított franciára: először egy novella antológia (*Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*) és egy versgyűjtemény (*Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*) jelent meg 1927-ben. Az antológiákat Gara László, Pogány Béla és Marcel Largeaud szerkesztette, de a fordításban mások is közreműködtek, például Hincz Viktor és Illyés Gyula. A versantológia fő célja a *Nyugat*, a *Ma* és a *Magyar Írás* című folyóirat költőinek külföldi megismertetése, de közöltek verset Mécs Lászlótól és a Szabadkán élő Tamás Istvántól is. A kritika vegyesen fogadta a lefordított művek válogatását.⁴⁰ Eckhardt Sándor a költők közül hiányolta Áprily Lajos, Reményik Sándor és Gyóni Géza verseit, ugyanakkor feleslegesnek tartotta Heltai Jenő, Ignotus, Márai Sándor és Barta Sándor költeményeit.⁴¹

A külföldiek forgatták az antológiákat: a PEN 1932. évi világtalálkozását Budapesten tartották a londoni Pen-Club elnökének, John Galsworthynak az elnöklésével.⁴² Jules Romains nyitotta meg az eseményt az Akadémia dísztermében ünnepi beszéddel, amelyben a magyar irodalomról is beszélt. Idegen nyelvű antológiákból tájékozódott, többek között a Gara–Largeaud–Pogány-féle, amelyből Barta Sándor *Primitív Szentháromság* című versét idézte franciául Illyés fordításában.⁴³

Gara meg volt győződve arról, hogy a magyar irodalom a világirodalom egyik nagyhatalma, és meg akarta nyitni a magyar irodalmat a külföldi közönség számára. A *Nyugat* folyóirat 1930/10. számában megjelent cikke bemutatja a francia műfordítások tendenciáit az 1920-as években: mely francia kiadók hajlandók idegen műveket kiadni, s mely magyar regényeket lenne érdemes lefordítani.

A *Nyugat* „nagy generációjának” és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. Az olyan írásokra gondolunk elsősorban, mint a „Légy jó mindhalálig”, a „Gólyakalifa”, „Édes Anna”, „Kakuk Marci”, „Kivilágos kivirradtig”, „A Pál-utcai fiúk” – hogy csak találomra említsünk meg egyet-kettőt, vagy a fiatal generáció néhány érdekes, nyugtalan regényére.⁴⁴

Ezek közül Molnár Ferenc (*Les gars de la rue Paul*, 1937) és Móricz Zsigmond (*Sois bon jusqu'à la mort*, 1969) regényének francia fordítását Gara hamarosan elkészítette.

⁴⁰ Aurélien SAUVAGEOT, *Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*, Revue des études hongroises, 6(1928), 2–3. sz., 301–307. – r.-s., *Magyar írók franciául*, Századunk, 1927, 411–412.

⁴¹ ECKHARDT Sándor, *Francia nyelvű magyar antológiák*, Napkelet, 1927, 9. sz., 813–814.

⁴² Vö. CSAPODY Miklós, *A Magyar PEN Club története 1926–2016*, 1, Bp., Magyar PEN Club, 2016, 111.

⁴³ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2, Bp., Szépirodalmi, 1975, 321.

⁴⁴ GARA László, *Magyar irodalom Franciaországban*, *Nyugat*, 1930, 10. sz. 810–812. – MADÁCSY Piroska, *Francia szellem a Nyugatban (1925–1935): Az 1920–30-as évek lírai korszakváltásának művelődéstörténeti hátteréhez*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1992, 28. tom., 163–169. – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A Nyugat és a világirodalom (Elhangzott 1999. február 15-én)*, Bp., MTA, 2000 (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián), 19.

A két antológiát regényfordítások követték: Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*, Móricz Zsigmond: *Az Isten háta mögött*,⁴⁵ Karinthy Frigyes: *Utazás Capilláriába*⁴⁶ és Márai Sándor: *Zendülők*. Móricz regényének francia fordításáról Gyergyai adott hírt és értékelést a *Nyugat* folyóirat 1930. július 16-i számában: kifogásolja ugyan a fordítás stílusát, de összességében jó munkának tartja.⁴⁷ Amikor Gara elolvasta és lefordította franciára Márai regényét, azonnal felismerte a mű fontosságát. Ezeket a regényfordításokat Gara Marcel Largeaud-val közösen készítette. Gyergyai Albert rövid kritikát írt Márai regényének francia fordításáról a *Nyugat*-ban: „A fordítók, Gara László s francia társa, Marcel Largeaud, magyar részről minden hálát s dicséretet megérdemelnek. Ez a két fiatal literátor szinte többet végez ottkűnn, mint akárhány hivatalos vagy félhivatalos attasénk: nekik köszönhetjük főképp, hogy a francia közönség lassanként kíváncsi lesz a magyar könyvre, ők szereztek kiadót majd egy féltucat írónknak, és ha első fordításaikon meglátszott még a kísérlet bizonytalansága, ma már, majdnem tíz év után, bizvást sorolhatjuk őket a mai magyar irodalom legjobb tolmácsai közé...”⁴⁸

Gara nemcsak fordított és szerkesztett, hanem francia művek magyar megismerettségéért is sokat tett. A *Nyugat* 1936/11. számában hírt adva hamarosan megjelenő Proust-fordításáról, Gyergyai Albert jelzi, hogy többek között Garának köszönhető a magyar megjelenés.⁴⁹

Gara 1937 májusában Heltai Jenőnek írt levelében hírül adja,⁵⁰ hogy megjelent Heltai meséjének általa készített francia fordítása a *Les Nouvelles Littéraires* április 10-i számában. A lefordított mese a *Kalocsai*,⁵¹ francia címe *Celui qui reçoit les gifles*.⁵² Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényének francia fordítását Gara Marie Piermont-nal együtt készítette. A Gallimard Kiadó 1937-ben kétezer példányban adta ki a regényt némi rövidítéssel, Jacques de Lacratelle-nek, a Francia Akadémia tagjának bevezetőjével, de a példányok jó része elpusztult a második világháború legelején egy bombázás során.⁵³

⁴⁵ M. POGÁNY Béla, *Móricz Zsigmond, a regényíró: Bevezető tanulmány «Az Isten háta mögött» Rieder-nél rövidesen megjelenő francia fordításához*, *Nyugat*, 1927, 11. sz., 923–926.

⁴⁶ Híradás a megjelenéséről: *Pesti Napló*, 1931. febr. 1., 22.

⁴⁷ GYERGYAI Albert, *Móricz Zsigmond franciául: «Derrière le dos de Dieu», Gara László és Marcel Largeaud fordításában – Rieder kiadása*, *Nyugat*, 1930. 14. sz., 146–147.

⁴⁸ GYERGYAI Albert, *Les Révoltés. Márai Sándor regénye. (Paris, Les Revues.)*, *Nyugat*, 1931, 10. sz., 699.

⁴⁹ GYERGYAI Albert, *Marcel Proust*, *Nyugat*, 1936, 11. sz., 350.

⁵⁰ PIM V. 3823/120.

⁵¹ HELTAI Jenő, *Kalocsai* = *Uő, Színes kavicsok, II*, Bp., Szépirodalmi, 1957, 291–298.

⁵² *Celui qui reçoit les gifles: Conte de Eugene Heltai*, traduit par L. Gara, *Les Nouvelles Littéraires*, 1937. április 10., 9.

⁵³ Manuel Thierry, Beauvoir-sur-Mar-i (Vendée tartomány) könyvkiadó 1999-ben új kiadást jelentetett meg Lőrinczi László előszavával. LŐRINCZI László, *Mi van a tarsolyunkban? Európai Napló*, Korunk, 19(2008), 6. sz., 66. – A. SZABÓ Magda, *Emléktábla a szigetbörtönben: Noirmoutier*, Tempevölgy, 2010, 3. sz., 65–69.

Gara a kor olvasott lektűríróitól, a Megyery nővérektől is fordított több könyvet az újságíró, dramaturg André Langgal közösen (1893–1986), aki a Les Éditions de France irodalmi igazgatója és Megyery Sári férje volt.⁵⁴ Még a magyar megjelenés évében franciára fordították Megyery Ella *Budapesti notesz* című útikönyvét (*A la découverte de Budapest*), majd Megyery Sári *C'est pour moi que je t'aime!* és *Un voyage d'amour* című regényét.

Gara nemcsak szépirodalmat, hanem tudományos műveket is fordított: az Afrika-kutató Kittenberger Kálmán *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában*, a pécsi egyetemi professzor Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* címmel és a brit diplomata Nevile Hendersonnak az 1937–1939 közötti hitleri Németországról szóló könyvét.

A 30-as években Párizsban szerencsét próbáló magyarok közül sokan találkoztak Garával. Az 1932-ben Párizsba érkezett Kelemen Imre műfordító hamarosan Gara tanítványa és barátja lett.⁵⁵ Az 1938-ban ugyancsak Párizsba érkezett Fejtő Ferenc is barátságot kötött vele. Fejtő tíz év múlva így írt róla: „Hivatásos és született interviewer: kikérdezi a más véleményét – aztán csendesen kifejti a magáét. Gyakran látni a Café Flore vagy a Deux Magots füstös sarkában, amint szembenül egy – mindig más – alannal [...] Gara egész életét átsietti, vitazza s átírja. E kistermetű emberben rengeteg munkaerő gyömöszlődött össze...”⁵⁶

3. A második világháborútól 1956-ig

1940 májusában Gara feleségével és lányukkal, Claire-rel elhagyta Párizst, és menedéket kerestek az úgynevezett szabad zónában: Provence-ban, majd 1942-től az Ardèche megyében lévő Lamastre településen, Lyontól délnyugatra. A világháború alatt Gara a francia ellenállásban (la Résistance) tevékenykedett: 1943 februárjától az ardèche-i ellenállási propagandáját szervezte. Részt vett a Rhone-völgyi kampányban, a saint-etienne-i, privas-i és más csatákban, továbbá Lyon felszabadításában őrmesteri rangban. Ezt követően az ardèche-i első zászlóaljánál szolgált az alpesi fronton.⁵⁷ 1943-tól a Párizsban élő baloldali magyar újságírókkal – Gyomai Imre, Bajomi Lázár Endre, Fejtő Ferenc – *Magyar Szemle* címen hetilapot jelentetett meg.⁵⁸

E korszak nagy „kalandja” volt a Gara házaspár számára a négykezes regényírás, amelyet meg-megszakított Gara frontszolgálata. A körülöttük lévő világ

⁵⁴ MEGYERY Sári, *Én is voltam jávorfácska...*, Bp., Magvető, 1979, 354–363.

⁵⁵ Negyven évvel később, egy 1972-ben készült interjúban Kelemen visszaemlékezett ismeretségükre: BAJOMI LÁZÁR Endre, *Éhező inasévek Párizsban: Egy régi beszélgetés Kelemen Imrével*, *Kritika*, 12(1983), 7. sz., 21.

⁵⁶ FEJTŐ Ferenc, *Párizsi levél*, *Haladás*, 3(1947), 26. sz., 8.

⁵⁷ André LAZAR, *Hongrois de la résistance*, préface de VERCORS, Paris, Éditions Bateau Ivre, [1946?], 29.

⁵⁸ BÉKÉS Csaba, *A békét a győztesek kötik: A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945–1946*, *Aetas*, 5(1990), 1–2. sz., 29–53.

megfigyeléséből született a *Saint Boniface és lakói* című regény, középpontban a menekült zsidók, közömbös gazdák, helyi méltóságok konfliktusával. A szatirikus és gyakran kegyetlen ábrázolás senkit sem kímél. A tartalom dióhéjban: 1942 májusában a Saint Boniface nevű kis faluba menekültek különféle és színes tömege érkezik. Azért jönnek, hogy menedéket találjanak a német hadsereg által még el nem foglalt területen. Két világ találkozik: a helybéliek és a menekült városi lakók, értelmiségiek, művészek. A háború összekeveri a két világot: tragikus jelenetek, komikus kalandok, rosszhiszeműség, hazugságok és fanatizmus jelennek meg. A hősiesség gyávasággal, bátorsággal és aljassággal keveredik. Mindenki harcol, óvatosan, ravaszul, leleményesen és mohón. A regény egyben fontos történelmi és szociológiai dokumentum: egyrészt a magyar falukutató irodalom hatását mutatja, főleg Szabó Zoltánét, másrészt az egyik első munka, amely bemutatja és feldolgozza a második világháború szörnyűségeit.

A háború alatt Garák nemcsak saját regényükön dolgoztak, hanem folytatták műfordítói tevékenységüket. Ekkor készült Dormándi László *Két jelentéktelen ember* című regényének fordítása (*Deux hommes sans importance*) a belga költő, író, műfordító Victor Moremans-nal (1890–1973) közösen. Ez a háború után, 1945-ben Brüsszelben jelent meg a Maréchal kiadónál. A fordítás munkálatairól fennmaradt Gara Nathalie 1944. szeptember 29-én Dormándinak írt levele:

Cher Monsieur, En l'absence de mon mari, soldat depuis quatre mois et parti pour le front depuis hier, je saisis une occasion pour vous rassurer sur le sort de la traduction de votre roman. Le premier volume est entièrement traduit depuis quelque temps déjà, et le manuscrit est revu et corrigé. Le second est commencé, mais mon mari a été obligé d'interrompre le travail pour revêtir l'uniforme. Dès que la poste acceptera ce genre de colis, je vous ferai parvenir tout ce qui est prêt. Quant à la suite, je suppose que vous pourrez attendre le retour de mon mari, que j'espère prochain. Mais si vous jugez que la traduction doit être faite sans retard, je pourrais me charger de poursuivre le travail avec la collaboration d'un ami de mon mari que je peux joindre facilement. Veuillez bien me faire savoir si cette solution vous convient. Au besoin, je vous enverrais une dizaine de pages à titre d'essai, afin de vous permettre de vous rendre compte de ma qualité du travail. J'espère que ces derniers mois ne vous ont pas trop durement éprouvés, vous et votre famille. Quant à nous, nous allons bien tous les trois. Dans l'attente de vous lire, je vous prie de croire, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs. N. Gara⁵⁹

⁵⁹ PIM V. 4766/112. „Tisztelt Uram, a négy hónapja katonai szolgálatot teljesítő, és tegnap a frontra ismét elutazott férjem nevében megragadom az alkalmat, hogy beszámoljak a regénye fordításának sorsáról. Az első kötet már teljes egészében elkészült, a kézirat átnézve és javítva. Elkezdte férjem a másodikat, de abba kellett hagynia a munkát, hogy felvegye az egyenruhát. Ami a folytatást illeti, feltételezem, hogy meg tudja várni, amíg a férjem hazatér, ami remélem, hamarosan bekövetkezik. De ha úgy gondolja, hogy a fordítást késlekedés nélkül meg kell csinálni, akkor vállalhatom a munka folytatását a férjem egy barátjának közreműködésével, akit könnyen elérhetek. Kérem, tudassa velem, ha ez a megoldás megfelelő az Ön számára. Szükség esetén tíz oldalt küldök próbaverzióra, hogy láthassa, mennyire jó a munkám. Remélem, hogy az elmúlt hónapok nem viselték meg Önt és családját túlságosan. Ami minket illet, mindhárman jól vagyunk. Szívélyes üdvözzel, N. Gara.”

Dél-Franciaország és Lyon felszabadítása után a Gara család visszatért Párizsba. A második világháború azonban nem múlt el családi veszteség nélkül: Gara apja öngyilkos lett a németek Budapestre való bevonulásakor (1944. március 19.): a deportálástól való félelmében kiugrott az ablakon.⁶⁰

A közösen írt regény az 1940-ben Franciaországért hősi halált halt „Hevesi Andrásnak, az idegen önkéntesek 21. gyalogezredének 3. menetszázada sorkatonájának emlékére”⁶¹ jelent meg 1946-ban az Adorján Andor vezette Édition du Bateau Ivre kiadónál, és azonnal nagy sikert aratott mind a kritika, mind a nagyközönség körében. Fejtő Ferenc hosszú kritikát írt a regényről a Magyar Radikális Párt hetilapja, a Zsolt Béla által főszerkesztett *Haladás* 1947. június 26-i számában.⁶² Egy interjúban Heltai Jenő is megemlíti: „Gara László maquis-regénye egyik legnagyobb sikere volt a párizsi könyvpiacnak, több kiadása fogyott el.”⁶³

Garának minél több nyelven szeretnék volna megjelentetni a regényt. 1947-ben megjelent egy részlet magyarul a párizsi *Magyar Szemle*ben Nyiri Éva fordításában.⁶⁴ Valószínűleg Gara nem volt elégedett ezzel a fordítással, mert végül maga lefordította magyarra az egészet. Ennek a fordításnak fennmaradt a teljes kézírata és a majdnem teljes gépirata, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi.⁶⁵ A kézirat és a gépirat teljesen megegyezik, a kéziratból két oldal, a gépiratból mintegy másfél fejezet hiányzik. Megjelent viszont a regény dánul Erik Christensen fordításában Koppenhágában 1949-ben *Invasion i landsbyen* címmel a J. H. Schultz Forlagnál. A regény második francia kiadásához Georges-Emmanuel Clancier írt előszót, amely nem annyira a regény, mint inkább Gara méltatása.⁶⁶ A harmadik kiadás előszava, amely az oktatástörténettel és vallási kisebbségek történetével foglalkozó történész, Patrick Cabanel munkája, már inkább a regényről szól.⁶⁷ A regényt a közelmúltban lefordították és megjelentették angolul is *St. Boniface and Its Jews* címen (Melrose Books) 2006-ban, majd 2013-ban ismét, *Welcome to the Free Zone* (Hesperus Press) címen.

---

⁶⁰ Claire Meljac közlése.

⁶¹ Hevesi Andrásról: BAJOMI LÁZÁR Endre, „Akik ütni is tudnak” Hevesi András hősi halála, *Kritika*, 1977, 5. sz., 5–18. – BAJOMI LÁZÁR Endre, *Tramontana: Magyar önkéntesek Franciaországban*, Bp., Zrínyi, 1984, 125–128.

⁶² FEJTŐ, *Párizsi levél*, i. m., 8.

⁶³ Gy. M., *Heltai Jenő*: „...hogya a magyar szellem minél gyakrabban megszólalhasson”, *Haladás*, 3(1947), júl. 31., 31. sz., 9. Érdemes megjegyezni, hogy a „Heltai Jenőnek tisztelettel és szeretettel” dedikált példányt a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtára őrzi, teljesen felvágatlan mind a mai napig. Leltári száma: B 15.191. A „Cs. Szabó Lászlónak szeretettel” dedikált példány az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárában a 125. oldalig felvágott. Leltári száma: 53.904. A „Márai Sándornak a régi barátsággal” dedikált példány körülvágott az Országos Széchényi Könyvtárban. OSZK 205418.

⁶⁴ GARA László és Nathalie, *Lion megöregedett*, ford. NYIRI Éva, *Magyar Szemle*, 1947. január 19., 2.

⁶⁵ A regény magyar fordításának kiadása folyamatban van.

⁶⁶ *Saint-Boniface et ses juifs: un été 42 en Ardèche*, Ardèche, La Fontaine de Siloe, 1999.

⁶⁷ *Un été 42 en Ardèche*, Éditions Dolmazon, La Fontaine de Siloë, 2016.

Garának folytatást is terveztek, amelyben az ellenállásról írtak volna. A tervezett mű címe: *L'apocalypse à Saint-Boniface*, azaz Apokalipszis Saint Boniface-ban. Gara elkészítette a regény igen részletes vázlatát, de megírásához nem jutott hozzá.

Gara László fordításában az Édition du Bateau Ivre kiadónál jelent meg Lengyel Olga visszaemlékezése az auschwitzi táborban átéltekre, *Souvenirs de l'au-dela* címen, 1946-ban. A fordítás a legnehezebb körülmények között, közvetlenül a háború után készült. Claire Meljac így emlékszik vissza: „Apám hangosan fordított, anyám azonnal gépelte, és megbeszélték a szöveg egy-egy kifejezését. [...] Igazi irodalmi iskolám volt otthon, amitől néha nem tudtam aludni.”⁶⁸ A mű angolul *Five chimneys* címen jelent meg 1947-ben Amerikában, magyarul soha nem jelent meg.

Az 1946. július 29-én Párizsban összeült békekonferencia előtt Gara a békekötést szolgáló, francia nyelvű, hatvan oldalas tájékoztató kiadványt jelentetett meg *La Hongrie nouvelle* (Az új Magyarország) címmel.⁶⁹ A füzethez az újságíró Raymond Manevy (1895–1961), a *Libération* című napilap (1941–1964) főszerkesztője írt előszót, és a politikus Madeleine Braun (1907–1980) bevezetőt *Hongrie nouvelle: notre amie* (Új Magyarország: a barátunk) címmel. Gara részt vett a Bajomi Lázár Endre szerkesztésében 1946 májusától 1948 májusáig havonta megjelent *La République Hongroise* című lap munkálataiban is.⁷⁰

Illyés Gyula és Dormándy László magyar irodalmi művek francia fordításáról és kiadásáról 1947 januárjában Párizsban folytatott kultúrdiplomáciai tárgyalásaihoz⁷¹ az ott élő magyar írók közül különösen Gyomai Imre, Gara László és Németh Andor nyújtott támogatást.⁷² Fél évvel később Illyés egy Dunai Hírszolgálat nevű vállalat felállítását javasolta Mihályfi Ernőnek, amelynek

---

⁶⁸ 2017. decemberi leveléből: „En ce qui concerne Olga Lengyel, je n'ai aucun souvenir d'elle et je crois ne l'avoir jamais rencontrée. La traduction de mon père a été faite dans des conditions matérielles plus que difficiles, juste après la guerre, alors que nous n'avions pas d'appartement proprement dit. Une amie, qui avait un grand logement, nous hébergeait chez elle: il y avait, dans son appartement, une pièce et une cuisine plus ou moins indépendantes. J'ai donc assisté à tout le processus de traduction: mon père traduisait et ma mère tapait à la machine, en discutant avec mon père sur les qualités d'expression du texte: c'était très instructif. Il en a été de même pour « Saint-Boniface et ses Juifs ». Une vraie école littéraire à la maison, m'empêchant, parfois, de dormir.”

⁶⁹ Paris, Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, 1946.

⁷⁰ BAJOMI LÁZÁR Endre, *Egy elfelejtett folyóirat: La République Hongroise*, Kritika, 1974, 9. sz., 19. A 15–16. számban Gara Németh Andorról közölt portrét az író hazavándorlása alkalmából: L. GARA, *Poète, essayiste, philosophe, „sourcier de talents”*: André Németh rentre en Hongrie, La République Hongroise, No. 15–16 Juillet-Aout 1947, 4.; egy másik alkalommal pedig recenzíót közölt a folyóirat Garának regényéről: *Francheville: La vie intime d'un chef-lieu de canton racontée par des chiffres*, La République Hongroise, No. 7–8. Décembre 1946, 2.

⁷¹ M. PÁSZTOR József, *Adalékok Kassák Lajos 1945 utáni irodalompolitikus tevékenységének történetéhez*, It, 72/22(1991), 3–4. sz. 521.

⁷² Illyés Gyula Keresztury Dezsőnek 1947. február 24-én írt beszámolója szerint. Magántulajdon.

vezetője Gyomai Imre, intézője pedig Gara László volna. Rájuk hárulna a feladat, hogy egyetértésben Károlyi Mihállyal, a vállalatot minél előbb talpra állítsák. Értesülesem szerint a vállalat megindításához és három havi fenntartásához 750.000 francia frank elegendő volna. A cél az, hogy a vállalat a végzendő munka arányában fejlődjék és csupán a végzendő munka arányában kapcsoljon be annyi munkatársat, amennyi feltétlenül szükséges. Eszerint a vállalat számára kijelölt emberek csak olyan mértékben kapnának állandó alkalmazást, amilyen mértékben ténylegesen hasznos munkát végeznek. Tekintve a nyugateurópai hírszolgálat természetét, bizonyos, hogy a vállalat által terjesztett hiranyag és fényképszolgálat bizonyos jövedelemmel is járna. A Párisban élő magyar újságírók legtöbbszörének szoros kapcsolata van nemcsak a francia sajtóval, hanem a nagy nyugateurópai hírügynökségekkel is, a magyar újságírók a magyarországi híreket könnyen átadhatják ezeknek a lapoknak, illetőleg ügynökségeknek. [...] Feladatomat, amelyet szíveségből vállaltam Részetre, ezzel szeretném befejezettek tekinteni. A továbbiakra lépjetek közvetlenül összeköttetésbe a Pesten tartózkodó Gyomai Imrével, illetve Gara Lászlóval /cime: 9 rue du Commerce/, aki Károlyi követ ural egyetértésben a teendőket azonnal megkezdi és véleményem szerint kitűnően fogja végezni.⁷³

Öt nappal később Illyés így tájékoztatta a tárgyalásokról Ortutay Gyulát:

augusztus 25-én Sauvageot, Warnier, Gyergyai, Lelkes és Dobossy urak társaságában megbeszéltük a lefordítandó magyar könyvek dolgát. A fordító bizottság előreláthatóan a következőkből áll: Sauvageot, Roger Richard, André Prudhommeaux, Halmosné szül. Petitjean, Solya, Sales, L'hermite és Gara László; a francia szöveg átnézését francia írókra biznánk, de átnézné azokat Sauvageot és Gyergyai is. A lefordításra szánt első öt könyv a következő: Móricz Zsigmondtól *A boldog ember* és *Rózsa Sándor*, Kassák Lajostól az *Egy ember életének* első 3 kötete, Tersánszky Jenőtől a *Kakuk Marci* egy kötetbe vont részei, Ligeti Lajostól a *Sárga Istenek sárga emberek* és Szabolcsi Bencétől a *Magyar zene története az eredettől Bartókig*.⁷⁴

Gara neve még egyszer előfordul Illyés 1946–1948-ban végzett kultúrdiplomáciai tárgyalásainak dokumentumaiban. 1947 decemberében így írt Ortutaynak:

Több olyan Párisban élő magyar művésszel beszéltem, akik külföldön a magyar névnek igen nagy megbecsülést szereztek, akik magyarságukhoz mindig erősen ragaszkodtak, de hazulról a megbecsülésnek soha semmi látható jelét nem kapták. Ugy éreztem, igen jól esnék neki ha ilyenben végre részük lehetne. Nem tudom, nem volna e helyes ezeknek valami kitüntetés vagy legalább elismerő iratot juttatni. Gondolok első sorban Harsányi Tibor zeneszerzőre, Csáky József és Böthy István képzőművészekre Blattner Gézára, a francia pantomin egyik legfőbb irányítójára, Gara Lászlóra; mindazokra az érdeemes magyarokra akiknek nincs hivatalos összeköttetésük hazájukkal.⁷⁵

A kitüntetés nem valósult meg. Gara folytatta újságírói és fordítói tevékenységét. 1947-től a Magyar Távirati Iroda munkatársa, míg Nathalie belépett a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarába, ahol nyugdíjazásáig dolgozott.

⁷³ Illyés Gyula levele Mihályfi Ernőnek, Párizs, 1947. augusztus 23. Magántulajdon.

⁷⁴ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Párizs, 1947. augusztus 28. Magántulajdon.

⁷⁵ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Genf, 1947. december 1. Magántulajdon.

1952-ben Garát Párizsból Budapestre hívták. Boldogan jött haza néhány hétre tervezett szabadságra, hogy utána visszatérjen Párizsban maradt családjához. Magyarországon azonban elvették az útlevelét, és három évig a sajtóügynökségen belül kellett dolgoznia, a külföldre sugárzott hírek szerkesztőségében, ahol az volt a feladata, hogy franciára fordítsa a külföldnek szánt tudósításokat, propagandaanyagokat. A külpolitikai szerkesztőség akkor legifjabb munkatársa, Várkonyi Tibor visszaemlékezése szerint Gara „Maga köré gyűjtött néhány fiatalot, s tanítani kezdett bennünket a francia nyelv gyönyöreire.”⁷⁶ Hároméves magyarországi tartózkodása során készítette Jules Verne *Deux ans de vacances* című regényének magyar fordítását *Kétévi vakáció* címmel, amely 1956-ban jelent meg a budapesti Ifjúsági Könyvkiadónál, és további két kiadást ért meg 1960-ig, jelenleg (2017) a tizennegyedik kiadásnál tart.

A Magyar Nemzeti Levéltár a Magyar Dolgozók Pártja iratai között őriz egy Garával kapcsolatos, erre az időre vonatkozó dokumentumot. Ez Barcs Sándor, az MTI vezérigazgatójának javaslata a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségéhez 1954. október 11-i dátummal:

Gara László elvtársat az MTI munkatársát javasoljuk a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítójának. 1924-ben ment ki Párizsba. 1947-ben vették fel a párizsi magyar követség mellett működő sajtóirodába. 1948-ban lett a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítója. Ez idő alatt cikkeket küldött a *Szabad Népek* és a *Világosságnak*. 1952-ben látogatásra jött haza. Révai József elvtárs kivánságára akkor itthon tartották azzal a megfontolással, hogy már nagyon hosszú ideig volt kinn Franciaországban. Családja Franciaországban él. Felesége lengyel származású, aki egy szót sem tud magyarul. Lánya szintén nem tud magyarul, franciának tartja magát, a párizsi pedagógiai főiskola hallgatója. Gara elvtárs jelenleg a Magyar Távirati Iroda francia referense. Ezt a munkáját is jól végzi. Kitűnő újságíró és kiküldetése megoldandó a MTI párizsi tudósítói problémáját.⁷⁷

1955 tavaszán Gara visszatért Párizsba az MTI párizsi tudósítójaként,⁷⁸ és munkája mellett elkezdett magyar költők francia műfordításán dolgozni. Ekkortól valósította meg igazán a franciák által „garaizmus”-nak („la garaisation”) nevezett, náluk nem ismert műfordítási módszert, amelynek alaptétele, hogy költeményt csak költő fordíthat, ügyelve a formahűségre. Ennek a törekvésnek az első két gyümölcse az *Hommage des poètes français à Attila József* című kötet 1955-ben és Illyés Gyula verseinek adaptációja *Poèmes* címmel 1956-ban a Seghers Kiadónál.⁷⁹ A József Attila-kötethez Gara Tristan Tzarától kért előszót. Ekkoriban Tzara Villonról írt könyvet, de szívesen megírta az előszót is.⁸⁰ József Attila „nagy versei”-nek eredeti tónusából ugyan kevés maradt

⁷⁶ VÁRKONYI Tibor, *Gara Laci, a magyar irodalom prófétája*, Népszava, 2006. július 22., 3.

⁷⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Dolgozók Pártja iratai: 1954.10.18. 276. f. 54. cs. 339. ó. e.

⁷⁸ Dulles–Faure-tanácskozás a dél-vietnami válság ügyében, Népszava, 83(1955), május 6., 105. sz., 3.

⁷⁹ A könyv kapcsán született beszélgetések: RUDNYÁNSZKY István, *Attila újra Párizsban*, Népszabadság, 1956. január 15. 5. – LÁNYI Márton, *Csendes beszélgetés «Attila Jozef»-ről Jean Rousselot-val*, Népszabadság, 1956. október 11. 4.

⁸⁰ GARA László, *Éjszakai beszélgetés Tristan Tzarával Villon mester titkáról*, Irodalmi Ujság, 1960. jan. 15., 6. Megjelent még itt: *Látó*, 5(1994), 12. sz., 77–80.

a Gara szó szerinti fordításai nyomán készült franciás költeményekben, de felkeltette a francia költők érdeklődését az életmű további darabjai iránt.⁸¹ Ennek a lényegében napjainkig tartó folyamatnak az elején ott áll Gara.⁸²

Illyés *Poèmes* című, Seghersnél az *Autour du monde* sorozatban megjelent verskötetének fordításait Gara készítette, és Seghers nagyon meg volt vele elégedve.⁸³ Azt írta, alig kellett változtatni rajta. Más költők, írók esetében Gara szintén nemcsak kezdeményezője volt a legtöbb nyersfordításnak, hanem az elkészítője is. Később több segítséggel dolgozott.

1956 augusztusában, az aix-les-bainsi vakációra való távozását megelőzően Garát elbocsátották az MTI franciaországi tudósítói státuszából, és felajánlották neki a Párizsi Magyar Intézet igazgatói posztját, amelyet azonban elutasított.⁸⁴ Garát ekkor ismét Budapestre hívták, de nem utazott többé haza. 1956 novemberében megjelentette Párizsban a Magyarországon betiltott *Irodalmi Újság* forradalmi számát teljes francia fordításban (*La Gazette Littéraire*), az első oldalon Petőfi Sándor *Ismét magyar lett a magyar* és Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével.⁸⁵ Gara ekkor lemondott állásáról a Párizsi Magyar Intézetben; a forradalom idején Fejtő Ferencsel együtt a francia sajtóban ő a forradalmi Magyarország hangja. 1957 januárjában Fejtő, Gara és Spitzer Gellért együtt állította össze Jean-Paul Sartre folyóirata, a *Les Temps Modernes* magyar forradalomnak szentelt különszámát *La Révolté de la Hongrie* címmel, amelyhez Fejtő írt előszót.⁸⁶ Gara rendszeresen publikált az 1957-től emigráns lappá vált *Irodalmi Újság*ban; cikkeiben a párizsi színházi bemutatókról, kiállításokról (pl. Bálint Endre, Czóbel Béla), könyvújdonságokról, magyar irodalmi sikerekről (pl. Déry Tibor, Füst Milán, Arnóthy Kriszta, Dénes Tibor) számolt be. Kiadta az *Hommage des poètes français aux poètes hongrois* című antológiát.⁸⁷

⁸¹ Elisabeth COTTIER-FÁBIÁN, *Peut-on traduire en français la poésie d'Attila József? Rimes, réseaux et concepts* [Lefordítható-e franciára József Attila költészete?], *Cahier d'Études Hongroises*, Vol. 6. 1994, 113–121.

⁸² *Cahier d'Études Hongroises* tematikus száma: *Regards sur Attila József: Évolutions parallèles et relations bilatérales France-Hongrie XXe siècle*, Vol. 6. 1994.

⁸³ Pierre Seghers 1955. augusztus 8-án kelt levele. PIM, Gara-hagyaték. A levelet l. az adatbázisban: <https://frhu20.iti.btk.mta.hu/levelek/gara-laszlo/gar403/> (utolsó megtekintés: 2018. július 28.).

⁸⁴ Pálfy József így emlékszik erre vissza: „1956 áprilisában léptem be az MTI-hez, s négyhónapos külpolitikai szerkesztőségi gyakorlat után, augusztusban már párizsi tudósító lettem, öt esztendőre. [...] Párizsba érkezésemkor először is túl kellett esnem egy kínos találkozáson: nekem kellett tudatnom elődömmel, Gara Lászlóval, hogy mától fogva én vagyok a párizsi magyar tudósító, ő pedig az ottani Magyar Intézet irodalmi előadója lesz. Gara nem szólt semmit, csak elment szabadságra [...] Nagy tisztelettel emlékszem erre a kivételes emberre.” *A derűlátás mértékegységei: Pálfy Józseffel beszélget Nádor Tamás*, Jelkép, 1984, 1. sz., 33.

⁸⁵ *Organe des écrivains hongrois: 2 novembre 1956: Numéro unique paru pendant l'insurrection hongroise*, postface par Ladislav GARA, Paris, Horay, 1956.

⁸⁶ HALLGATÓ Balázs, „*Les Temps Modernes*” és a magyar szabadságharc, *Látóhatár*, 8(1957), 1–2. sz., 73–76.

⁸⁷ Rövid híradás a könyvről: MTI, *Francia költők versei magyar költőkhöz: Párizs, január 14.*, *Népszabadság* 1957. jan. 15., 9.

4. Az intézmény (1957–1962)

1957-ben folyamatosan érkeztek emigránsok Magyarországról Párizsba.⁸⁸ Gara aktív tagja lett a PEN Club francia szakosztályának, és a londoni központtal működő Magyar Írók Szövetsége Külföldön (The International P.E.N. Club Centre for Writers in Exile) szervezetnek. Központi szerepe volt a Magyarországon bebörtönzött írók, újságírók (Gáli József és Obersovszky Gyula) halálbüntetésének enyhítése, illetve szabadon bocsátása érdekében kifejtett akciókban és az 1957 őszén megalakult Comité Déryben (Déry Bizottság): Cs. Szabó Lászlóval, Fejtő Ferencsel, Tábori Pállal és Méray Tiborral éveken keresztül dolgozott Déry Tibor, Háy Gyula, Tardos Tibor, Zelk Zoltán és Bibó István érdekében.⁸⁹ A Déry Bizottság megalakításáról és céljairól így írt Gara 1957. november 16-án Tábori Pálnak: „Déry elítélése teljesen lesújtott, és biztos vagyok benne, hogy osztod az érzéseimet. Mindent megteszünk, hogy létrehozzunk egy Déry Tibor bizottságot, hogy gyötörjük a magyar és a szovjet hatóságokat, és elérjük a szabadon bocsátását. Sajnos úgy tűnik, hogy a dolgok sokáig elhúzódhatnak.”⁹⁰

Gara állandó kapcsolatban állt a Magyarországon élő írókkal, és műveik francia nyelvű megjelenésének megkönnyítése érdekében dolgozott. 1957 tavaszán kikerültek Nyugatra azok a tanulmányok, amelyeket Nagy Imre 1955–56-ban írt a Központi Vezetőségnek. Ezekben a maga 1953–1955 közötti miniszterelnöki programját és politikáját védelmezte Rákosiék politikája ellenében. A több mint 200 oldalas kézirat kiadását a Plon Kiadó vállalta; Gara lefordította franciára a dokumentumokat, és a könyvhöz Fejtő Ferenc írt bevezetőt. A fordítás nem Gara saját nevében jelent meg, hanem „László Imre” álnéven, amelyet Gara többször használt.⁹¹ Ezen az álnéven jelent meg 1957-ben a Seuil kiadásában Gara egyik leghíresebb fordítása, a börtönben ülő Déry Tibor regénye franciául: *Niki, egy kutya története (Niki: ou l'histoire d'un chien)* és a következő évben Déry elbeszéléskötete ugyanennél a kiadónál (*Drôle d'enterrement et autres récits*).

⁸⁸ Visszaemlékezések pl.: HATÁR Győző, *Életút, III. Kabdebó Lóránt magnetonfelvételei alapján*, Szombathely, Életünk, 1995, 210–213. – PEÉRY Rezső, *Főhajtás Gara László emléke előtt = Uő, Malomkövek között: Találkozások kortársakkal*, Stuttgart, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1977, 119–125.

⁸⁹ БОТКА Ferenc, *A Déry-per világvisszhangja*, Holmi, 6(1994), 10. sz., 1427–1447. Bibó István szabadon bocsátása érdekében 1961–1962-ben az újságíró Claude Bellanger, a *Le Parisien* főszerkesztője, javasolta, hogy adjanak Plume d'or díjat Bibónak, de a közigazgató, újságíró Johan Vogt (Oslo) megakadályozta, mert a magyar hatóságok provokációnak vették volna.

⁹⁰ „J'ai été attré de la condamnation de Déry et je suis bien certain que tu partages mon sentiment. Nous allons tout faire pour mettre sur pied un comité Tibor Déry, afin de harceler les autorités hongroises et soviétiques et d'obtenir sa libération. Hélas, il semble que les choses puissent trainer longtemps.” PIM V. 4741/49

⁹¹ François FEJTŐ, *Nagy Imre: Un communisme qui n'oublie pas l'homme, trad. du hongrois par Imre László, précédé d'un portrait d'Imre Nagy, un communiste qui a choisi le peuple*, Paris, Plon, 1957.

1956-hoz kapcsolódik Garának még egy fordítása, a Gosztanyi Péter történész szerkesztésében megjelent *Histoire du soulèvement hongroise 1956* (Az 1956-os magyar felkelés története) című kötete az Editions Horvathnál 1966-ban.⁹² A fejezetek szerzői mind átérték Magyarországon az eseményeket, részt vettek bennük, majd emigráltak, és a könyv megjelenésekor különböző nyugat-európai országokban (Svájc: Garamvölgyi Antal és Zoltán, Gosztanyi Péter, Molnár Miklós, Révész László, Szöllösy Árpád, Töke Ferenc; Anglia: Gömöri György; Franciaország: Méray Tibor; Norvégia: Szücs Sándor) és az Amerikai Egyesült Államokban (Heltai György, Király Béla, Pécsi Vilmos) éltek és dolgoztak.

Gara találkozott a Franciaországba és Angliába kiutazott magyar íródelegációk résztvevőivel, így például a British Council meghívására 1960-ban Londonba érkezett küldöttséggel, amelynek Tamási Áron, Ottlik Géza, Juhász Ferenc, Kardos Tibor és Köpeczi Béla volt tagja. Az utóbbi részletes jelentést írt az útról az MSZMP Központi Bizottsága számára, amelyben leírja, hogy Tamási Áron és Ottlik Géza találkozott Gara Lászlóval, aki éppen az *Iskola a határon* című regény fordításán dolgozik.⁹³ Gara így számolt be Tábori Pálnak a delegáció párizsi tartózkodásáról:

J'ai dû mobiliser le tout Paris littéraire pour obtenir un visa d'un mois à Juhász et à Ottlik, et ensuite je les ai pilotés dans Paris, jusqu'à un spectacle de strip-tease où je mettais les pieds pour la première fois de ma vie. En fin de compte, Budapest n'a pas permis à nos deux amis de rester après le départ de la « délégation », et c'est le cœur lourd qu'ils ont dû reprendre le train. Toutefois on a promis à Ottlik qu'il pourrait revenir d'ici deux ou trois mois, pour collaborer à la traduction de son roman. A vrai dire, je n'y crois pas beaucoup.⁹⁴

Gara figyelte a magyarországi sajtót, és segítette a hazai tudományos életet. Az Országos Széchényi Könyvtárnak Lope de Vega *A magyar korona* című drámája felkutatására tett kudarcáról az *Élet és Irodalomból* tudomást szerezve elutazott Madridba, és elküldte a könyvtárnak az általa beszerzett kiadásokat és dokumentumokat.⁹⁵ Erről Gara

⁹² Préface: Arthur Conte, Postface: Thierry Maulnier. A könyv fordítását Gara Mme Berkittel és M. Kalmannal együtt készítette. Magyarul 1988-ban jelent meg.

⁹³ STANDEISKY Éva, *Hunok Londonban és Párizsban*, 2000, 1996, 5. sz., 59–62. Gara egyébként ismertette Ottlik regényét a *Les Temps Modernes* hasábjain is: Ladislav GARA, *Du nouveau dans la littérature hongroise*, *Les Temps Modernes*, 15e année, no 167–168, Février-mars 1960, 1431–1433.

⁹⁴ „Az egész párizsi irodalmat mobilizálnom kellett, hogy egy hónapra vízumot szerezzek Juhásznak és Ottliknak, majd kalauzoltam őket Párizsban, egészen egy sztriptíz-showig, ahova először tettem be a lábam életemben. Végül Budapest nem engedte meg, hogy a két barátunk a »delegáció« távozása után is itt maradjon, és nehéz szívvel szálltak vonatra. Mindenesetre megígérték Ottliknak, hogy két-három hónapon belül visszajöhet, hogy a regénye fordításában közreműködjön. Az igazat megvallva, nem nagyon hiszek ebben.” PIM V. 4741/49.

⁹⁵ Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Gara-hagyaték: Gara László levele ismeretlennek, 1959. október 7., Hámori Béla levele Gara Lászlónak, 1959. november 17., 1960. május 12. – GARA László, *Dialogus: Lope de Vega magyar tárgyú drámáinak sorsáról*, *Irodalmi Ujság*, 1959. okt. 15., 11.

nevének említése nélkül adott hírt a *Hétfői Hírek*, majd húsz évvel később Kozma Béla számolt be Gara kutatásának méltatásával a *Népszabadságban*.⁹⁶

Gara a magyar irodalom igazi nagykövete lett Franciaországban. Több mint ötven antológia és regényfordítás köszönhető neki: Ady Endre, József Attila, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Szabó Magda, Ottlik Géza, Déry Tibor és mások műveit tolmácsolta az évek során a francia közönségnek. Nemcsak nyelvi közvetítő, hanem a legtöbb fordítás kezdeményezője; közvetített a magyar írók és a francia kiadók, újságok között. Bizottságokat mozgósított a letartóztatott értelmiségiek és a Magyarországról elmenekültek támogatására. Méray Tibor visszaemlékezésében írja: „Gara nélkül nem maradtam volna Franciaországban. Amikor megérkeztem 1957-ben, nem ismertem senkit, és nem beszéltem franciául... Mindezek a kapcsolatok általa jöttek létre. Gara egy intézmény volt!”⁹⁷ László Imre álnéven Gara fordította franciára Méray *Le dernier rapport* című 1958-ban megjelent regényét, illetve a Nagy Imréről szóló, 1960-ban megjelent könyvét (*Imre Nagy, l'homme trahi*). Álnéven jelentette meg Gara Vajda István *Az AA 338-as esete* című regényének francia fordítását (*L'accident*) is. Az 1956 decemberében Magyarországot elhagyó és Franciaországban menedéket kért Ferdinandy Györgynek is pártját fogta: az 1957 és 1964 között Franciaországban köművesként, orosz fordítóként és könyveladóként dolgozó Ferdinandy később így emlékezett erre az időszakra: „Nem volt nap, hogy ne hozott volna a posta valami újságkivágást vagy felkérést, biztató, baráti sorokat.”⁹⁸

Gara kapcsolatban állt számos francia kiadóval. Így például 1963 februárjában G. E. Clancier (Editions d'Art Lucien Mazenod) felkérte Garát, hogy írjon előszót a kortárs magyar irodalom fejezetéhez az *Écrivains célèbres* című sorozat IV. kötetébe.⁹⁹ Több ismerős névvel találkozhatunk az Éditions Rencontre *Atlas des Voyages* című sorozatában: Tibor Meray, *Australie*; Monique Fougerousse, *Hongrie*; Nathalie Gara, *Israël*; Laszlo Nagy, *Katanga*; Monique Fougerousse, *Norvège*.¹⁰⁰ Ennek az 1962-ben indult fényképalbum-sorozatnak a célja a világ tájainak, városainak, országainak a bemutatása volt. Gara levelezésében több dokumentum is olvasható erről a sorozatról. 1961 júniusában szerződést írt alá Pierre B. de Muralt igazgatóval a sorozatban végzendő munkáról: „Comme Monsieur Favrod vous l'a sans doute dit, le nom d'Imre Laszlo est un pseudonyme qui représente, en réalité, Monique Fougerousse et Ladislas Gara. C'est sous ce pseudonyme que nous avons publié ensemble différentes livres,

⁹⁶ Francia rádió magyar adása 1960. január 19.; Kozma Béla, *Lope de Vega magyar tárgyú drámái*, Népszabadság 1980. július 8., 7.

⁹⁷ MÉRAY Tibor, *Az 1956-os emigráció: Vallomás*, Historia, 18(1996), 9–10. sz., 53–55.

⁹⁸ FERDINANDY György, *Éhinség a paradicsomban: Francia írószám története*, Holmi, 20(2008), 11. sz., 1498.

⁹⁹ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, analekta.

¹⁰⁰ François VALLOTTON, *Les Éditions Rencontre: 1950–1971*, Editions d'en bas, 2004, 196.

traductions et études sur la Hongrie.”¹⁰¹ Gara bevonta barátait is a sorozatba, például Méraynak juttatott így munkát. A kiadó részéről Grand gyártásvezető írt Méraynak 1962. január 18-án: „Nous avons l’avantage de vous remettre ci-joint les épreuves complètes de votre texte pour le volume « Australie ». Nous avons un léger retard dû à la mise en train de cette nouvelle collection. Vous seriez donc très aimable de faire diligence pour nous retourner ces épreuves d’ici au 24 courant sans faute. Nous faisons 2 lectures chez nous avec les manuscrits, vous pouvez donc être assuré que les textes seront scrupuleusement corrigés.”¹⁰²

Gara intézmény voltát minden Párizsba látogató magyar irodalmár ismerte. Az 1962-ben Párizsba utazott, és később egy francia építészhez férjhez ment Tóth Judit (asszonynevén Guillaume) például így vall erről: „Kivételes kegyelmi pillanata volt az életnek 1962-ben a dolgok egybeesése. Gara Lászlóhoz voltam hivatalos, mindenki hivatalos volt abban az időben Gara Lászlóhoz.”¹⁰³ Nemes Nagy Ágnes 1961 nyarán ismerkedett meg Garával Párizsban. Így írt útinaplójában első benyomásairól: „Az emberek. Milyen szerencsétlenek. Nem, nem szabad emigrálni, Isten őrizz. Gara aránylag ép, hivatása van, szaladgál az *Antológiával*.”¹⁰⁴ Az 1963-tól három évet Párizsban töltött költő, műfordító Kormos Istvánt is baráti viszony fűzte Garához, aki fordításokhoz juttatta, és lektori munkát szerzett neki a Seuil és a Gallimard kiadóknál.¹⁰⁵

5. Az *Antológia* és ami utána következett (1962–1966)

Gara barátai közül az egyik legközelebbi, Jean Rousselot, így írt első levelében Illyés Gyulának 1956 márciusában: „Soha nem tudjátok eléggé megköszönni Garának, amit tesz. Ez a szerény, finom ember, aki a költészet iránti szeretetben ég, felfedeztetési és megszerzetteti rengeteg emberrel a költői Magyarországot, olyanokkal, akik semmit sem tudtak róla.”¹⁰⁶ Gara egyszer azzal a kijelentésével lepte meg Rousselot-t, hogy csak a magyar költészetet a 12. századtól napjainkig bemutató antológia kiadása tartja életben. Ez az antológia az ő fő műve. Eredetileg több antológiát tervezett: egy úgynevezett *Kisantológiát* (*Plaque*), majd a *Száz vers* címűt, ezekről 1956 augusztusában írt Illyésnek.¹⁰⁷ Egyik sem valósult meg, és valószínűleg a nagy antológia gondolata

¹⁰¹ „Ahogy Favrod úr bizonyára mondta Önnek, László Imre egy álnév, amely valójában Monique Fougerousse-t és Ladislas Gara-t képviseli. Ezen az álnéven több közös könyveket, fordításokat és tanulmányokat közöltünk Magyarországról.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰² „Mellékelve küldjük az Ausztrália kötethez írt szövegének teljes korrektúráját. Van egy kis késésünk az új sorozat elindításában. Ezért kérjük, hogy 24-ig juttassa vissza hozzánk a korrektúráját. Két lektor olvassa nálunk a kéziratokat, így biztos lehet benne, hogy a szöveget alaposan kijavítják.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰³ ALBERT ZSUZA, *Legenda Rónay Györgyről, II. rész, Vigilia*, 2000, 8. sz., 626.

¹⁰⁴ NEMES NAGY ÁGNES, *Útinaplók: Bécs, Zürich, Párizs, Holmi*, 2010, 8. sz., 948–949.

¹⁰⁵ *Lábtengő a Parnasszuson: Kormos Istvánt megidézi Marafkó László*, Bp., 2008, 3. sz., 18–19.

¹⁰⁶ Dauphin – Tüskés, *Les Orphées du Danube...*, i. m., 2015, 265.

¹⁰⁷ „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”, i. m., 2007, 74–75.

ezekből nőtt ki. Többektől kért a *Száz vershez* javaslatokat, ahogy Füst Milánnak egy Garához írt leveléből kitűnik.¹⁰⁸

Az ötszáz oldalas, kronologikus szerkezetű antológia négy fejezetre tagolódik. Az első rész, amelyben harminchárom költő kilencven verse szerepel, a 12. századi névtelen költőktől 1800 körülig tart. A második rész tartalmazza a romantika és a 19. század második fele huszonkét költőjének hatvannyolc alkotását. A harmadik rész a *Nyugat* mindhárom nemzedékének ötvenkét költőjétől százkilencvenhét versét közölve ad képet a 20. század első feléről. Végül a negyedik fejezetben, huszonöt kortárs szerző negyvenhét verse jelenik meg. Azaz a gyűjtemény összesen százharminckét költő négyszázkét versét közli. Az antológiához Cs. Szabó László írt bevezető esszét *A magyar költészet századai* címmel. Minden költőről rövid bemutatás vezet be a műveket, ezeket jórészt Sipos Gyula írta.¹⁰⁹ Magyar fordítók által készített szó szerinti fordítást adott át Gara a francia költőknek (Rousselot, Guillevic, Béalu, Clancier, Frénaud Emmanuel, Eluard stb.), akik ezekből dolgoztak. A negyvennyolc francia költő nemcsak lelkesedésből készítette a fordításokat; meghatározott honorárium fejében végezték a munkát.

Az antológia nagyon megosztotta a francia és a magyar fordító szakmai közönseget, s számos kritikát váltott ki. A legfőbb kritikus a nyelvész, műfordító Aurélien Sauvageot, aki 1923–1931 között az Eötvös Collegium francia lektora volt.¹¹⁰ Sauvageot főként nyelvi pontatlanságokat vetett Gara szemére.¹¹¹ Szerinte az eredeti magyar vers értelme az átültetés folyamán felhígult.¹¹² Sauvageot szerint csak olyan francia költő fordíthat magyar verset franciára, aki az eredeti magyar szövegben el tudott mélyülni. Mindez magyar közvetítők közreműködő segítségével nem lehetséges. Feltétlenül szükséges, hogy a francia költő fordító maga is jól tudjon magyarul.

---

¹⁰⁸ „Most végre van időm, hogy azon gondolkozzam, amire feleségem útján megkértél, hogy száz verset ajánljak Neked egy ottani francia antológia számára. Attól félek, hogy nem jó helyre folyamodtál. Mert ízlésemben ugyan megbízhatok, én is azt hiszem, csakhogy túlságosan, ez a baj. [...] Egy párat fogok ajánlani Barátom s ezzel gazdálkodjatok úgy, ahogy tudtok. Persze azzal se vagyok tisztában, hogy csak a modern lírát kéritek-e tőlem, vagy a régit is? Azt se tudom, hogy a magyar költők kötetei rendelkezésre állnak-e ottan, vagy sem? Minderről légy szíves és értesíts.” BENEDE József, SZILÁGYI Judit, *Válogatás Füst Milán leveleiből, II. rész*, Új Forrás, 2002, 6. sz., 47–61.

¹⁰⁹ CSOKITS János, *Bán Zoltán András: Egy félbarátság regénye, Beszélő, 1993. január 30.*, Beszélő, 1993. március 13., 2.

¹¹⁰ Sauvageot-ról l.: Pirooska MADÁCSY, *L'esprit français autour de la revue Nyugat 1925–1935: Échanges intellectuelles franco-hongrois au XXe siècle*, Paris–Lakitelek, Lettres Hongroises, Antológiam, 1998. – Imre SZABICS, *Aurélien Sauvageot et le Collegium Eötvös = Notre sentinelle avancée: Aurélien Sauvageot et le Collège Eötvös József*, éd. László HORVÁTH, Brigitta VARGYAS, Bp, ELTE Eötvös Collegium, 2012, 23–29.

¹¹¹ Aurélien SAUVAGEOT, *Magyar költészet francia fordítása*, Les Relations franco-hongroises, 1962, 225–238. – Aurélien SAUVAGEOT, *Traduction française de la poésie hongroise*, Nouvelles Études Hongroises, 1971, 6. sz., 225–238.

¹¹² MADÁCSY Pirooska, *Aurélien Sauvageot: a fordítás „mélyfúrása”*, Új Forrás, 1999, 1. sz., 79–93.

Akik csak a végeredményt olvasták, hevesen támadták a fordítások egyenetlenségét, pontatlanságát. Akik viszont részt vettek valamilyen szinten a létrehozásában, látták Gara sokéves erőfeszítését, hogy kiválassza egy-egy vershez azt a francia költőt, akinek a világához a legközelebb állhat az adott szöveg, és segítette őket minden egyes vers minél teljesebb megértésében. A franciák nyelvük verselési adottságai és saját tehetségük, invenciójuk szerint fordítottak. A résztvevő francia költőket lelkesítette annyira a magyar irodalom fordítások általi felfedezése, hogy személyesen is meg akarjanak ismerkedni kortárs magyar költőkkel. A magyar költők viszonzásul elkezdték a francia költők műveit magyarra fordítani.

Az Editions de Seuil kiadó igazgatója, a filozófus Michel Chodkiewicz, 1962 márciusában az antológia megjelenésére, május végére időzítve meghívott néhány franciául jól tudó magyar költőt (Nemes Nagy Ágnes, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Vas István és Weöres Sándor), valamint Köpeczi Bélát, hogy a francia rádióban és televízióban beszéljenek a magyar irodalomról.¹¹³ A meghívottak közül Weöres április 6-i, Jankovich április 10-i levelében elfogadta, majd a hivatalos álláspont április végi kialakulása után Illyés és Nemes Nagy elutasította a meghívást.¹¹⁴ S hogy mi volt a hivatalos álláspont? Az kiderül Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője leveléből:

Je voudrais, avant tout, vous remercier du vif intérêt que vous portez à la littérature hongroise, intérêt dont témoigne non seulement la publication de plusieurs ouvrages hongrois, mais aussi cette généreuse invitation que je viens de recevoir. Malheureusement il m'est impossible d'aller à Paris à la date que vous avez bien voulu m'indiquer à cause de mes multiples occupations. Je pense d'ailleurs que cette date liée à la parution de l'anthologie de la poésie hongroise peut prêter à des interprétations indésirables. En effet l'anthologie telle qu'elle se présente aujourd'hui peut éveiller beaucoup de susceptibilités parmi nos poètes. D'aucuns, qui connaissent le projet, pensent que dans l'anthologie il y a de notables lacunes et en même temps y figurent certains auteurs que nos poètes ne considèrent pas vraiment représentatifs. On aurait préféré également une préface écrite par un poète français et non pas un Hongrois émigré. J'ai attiré sur ces problèmes l'attention du rédacteur à un moment où l'on aurait pu discuter et peut-être modifier certaines choses.¹¹⁵

¹¹³ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, V.5866/115. Közölve: Tüskés Anna, „*én magam is átváltozom, mint a versei, szavakká, mondatokká, csönddé*” *Nemes Nagy Ágnes francia kapcsolatai*, Irodalomismeret, 2017, 2. sz., 38–39.

¹¹⁴ PIM Kézirattár Gara-hagyaték: Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Vas István és Weöres Sándor levele Michel Chodkiewicznek.

¹¹⁵ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, Köpeczi Béla levele Paul Flamand-nak 1962. április 26-án: „Mindenekelőtt nagyon köszönöm a magyar irodalom iránti élénk érdeklődését, amelyet nemcsak több magyar mű kiadása, hanem az imént kapott nagyvonalú meghívás is tanúsít. Számos elfoglaltságom miatt nem tudok a jelzett időben Párizsba utazni. Úgy gondolom, hogy az antológia megjelenésének idejéhez kötött dátum kellemetlen értelmezésekre adna okot. Az antológia jelen formájában számos gyanút ébreszthet költőinkben. Akik ismerik a vállalkozást, nem gondolják, hogy jelentős hiányok lennének benne, ugyanakkor szerepelnek benne olyan szerzők is, akiket költőink nem tartanak igazán jelentősnek. Jobb lett volna, ha az előszót egy francia költő és nem egy magyar emigráns írja. Mindezekre felhívtam a szerkesztő figyelmét a munka egy olyan stádiumában, amikor még beszélhettünk volna ezekről, és módosítani lehetett volna bizonyos dolgokon.”

Több kortárs magyar költő versei a Gara által szerkesztett antológiában jelentek meg franciául először, mint például Nemes Nagy Ágnesnek. Az antológia megjelenése után Nemes Nagy és francia fordítója, André Frénaud között levelezés alakult ki.¹¹⁶ A francia–magyar kapcsolatok másik fontos személyisége Pierre Emmanuel, aki Gara közvetítésével számos általa fordított magyar költővel – így Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel, Rónay Györggyel – barátságot kötött. Gyakran különféle ösztöndíjakkal segítette nyugat-európai utazásaik során, és nemegyszer a saját lakását szállásolta el őket.¹¹⁷

A köszönő levelek mellett egy humoros ajándékot is kapott Gara francia és magyar barátaitól: az antológia megjelenése után három évvel, 1965 nyarán egy házi készítésű, 18 lapos füzetet készítettek (l. függelék).¹¹⁸ A *Fromage à Gara: Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiájuk előtt* címet viselő gépirat impresszuma: „A »Csak kóvedet bele nekije« sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is.” Az eddig ismeretlen és közöletlen füzet tizenhét verse közül négy francia – szerzőik: Jean Rousselot, Alain Bosquet és Georges Charaire – és tizenhárom magyar. A magyar versek közül kettőt Gömöri György, hármat Hegedüs Géza, négyet többen együtt – Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs – írtak más költők (Ady Endre, Arany János, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Faludy György, Füst Milán, Victor Hugo, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Vörösmarty Mihály, Weöres Sándor) modorában. A versek humorosan bemutatják Gara személyiségét, munkásságát, személyes kapcsolatait, köztük Köpeczivel és Déryvel való ellentétét, és az antológiavállalkozás monumentális voltát hangsúlyozzák.

Illyés Gyula így vonta meg az antológia mérlegét: „Minden olyan kísérletünk, hogy akár költészetünket, akár prózánkat méltóan megmutassuk, a kortárs francia költők felénk fordulásáig és a kitűnő Gara-antológiáig eredménytelen maradt, nemcsak Párizsban vagy Londonban, hanem a szomszédos Bécsben is.”¹¹⁹ Egy másik helyen: „Vannak sikereink. Gara László megszállt munkássága nem volt hiábavaló. A fél tucaton is fölül van azoknak az élő íróinknak a száma, akit a szellemi élet igényesebb nemzetközi fórumán vagy társaságban mint közismerttet illik említeni.”¹²⁰

Az antológiát más nemzetek költői is megirigyelték, és példaként elküldték egymásnak. A francia kiadó a magyar költészeti antológia sikere nyomán további fordításköteket tervezett, és ezért a Párizsban élő lengyel költő, Konstanty (Kot) Jeleński felkérte az akkor Berkeleyben tanító Czesław Miłoszt, hogy a magyar antológia mintájára

¹¹⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, i. m., 32–53.

¹¹⁷ BARTÓCZ Ágnes, *Egy Pilinszky-levél margójára*, Holmi, 1996, 3. sz., 326–327. – BENCE József, *Pierre Emmanuel esszéi elé, Vigilia*, 1999, 7. sz., 532–535.

¹¹⁸ Két példány: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹¹⁹ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2, Bp., Szépirodalmi, 1975, 248.

¹²⁰ ILLYÉS Gyula, *Adottság és lehetőség*, A Hét, 1969. ápr. 20., 16. sz., 11. – ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2, i. m., 615.

állítsanak össze egy hasonló lengyel versgyűjteményt.¹²¹ Jeleński azt javasolta, hogy ezt négyen szerkesszék, Miłosz, Aleksander Wat, Jan Brzekowski és maga Jeleński. Miłosznak tetszett az ötlet, és a magyar mintára elkészített lengyel versantológia, az *Anthologie de la poésie polonaise* 1965-ben megjelent a párizsi Seuil Kiadónál.

A magyar költészeti antológia megjelenése után Gara neve ismertté vált nemcsak a Magyarországon, hanem az emigrációban élő magyar írók, költők körében is. Amikor emigráns magyar íróküldöttség (Méray Tibor, Gara László, Zilahy Lajos és Faludy György) látogatott Stockholmba, az ott élő Gulyás Miklós író, könyvtáros is találkozott velük.¹²²

Az antológia előtt pár hónappal, 1962 februárjában jelent meg Garának egy másik fontos vállalkozása, amely ugyancsak a „garaizmus” híres darabja: tizenöt francia költő adaptálta Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versét.¹²³ A könyvet előfizetők gyűjtésével sikerült megjelentetnie.¹²⁴ Ungvári Tamás egykorúan így értékelte a könyvet: „Párizsban nemrég, Gara László áldozatos segítségével megjelent Vörösmarty *Vén cigánya* több, csaknem egyenértékű fordításban. Az eszelős és megható, épp eredményességében lelkiismeretborzoló vállalkozás a semmiből varázsol oda egy nagy költőt a tizenkilencedik század romantikájába. Egyetlen versét hozza hírül üzenetként az életműből.”¹²⁵

Gara további műfordításai jelentek meg a következő években: Németh László, Ottlik Géza és Déry Tibor egy-egy regénye a Seuil Kiadónál. Nyersfordítása és prozódiai magyarázata alapján Jean Rousselot elkészítette Madách Imre *Az ember tragédiája* francia adaptációját. Gara arra is törekedett, hogy Franciaországban olyan magyar költőket fordítson és tegyen közzé, akik Magyarországon egyáltalán nem jelenhettek meg. Ez a helyzet például Weöres Sándor *Tűzkút* című verseskötetével, amelyet korábban a budapesti Szépirodalmi Kiadó elutasított, Gara viszont megjelentette a párizsi Magyar Műhely kiadásában 1964-ben. Garának köszönhetően a Magyarországon sok éve elhallgatott Kassák Lajos művei megjelentek Párizsban és Brüsszelben. Kassáknak nagy örömet okozott, hogy Honegger-versét, több versével együtt Gara megjelentette az antológiában.¹²⁶ A *La Revue Socialiste* nemcsak tanulmányt közölt Kassákról, születésének 75. évfordulója alkalmából, hanem verseit is hozta Jean Rousselot és Roger Richard fordításában. Érdekes adalék Gara és Kassák viszonyához, hogy 1959 decemberében

¹²¹ GÖMÖRI György, *Egy izgalmas levelezésről: Miłosz-Jeleński*, Alföld, 63(2012), 5. sz., 53.

¹²² GULYÁS Miklós, *Utóirat parancsra*, Látó, 8(1997), 1. sz., 12–13.

¹²³ GARA László, *Tizenkét változat „A vén cigány”-ra*, Irodalmi Ujság, 1962. febr. 15., 9. – GARAI Gábor, *A vén cigány franciául*, Kortárs, 1962, 771–772. – RÓNAY György, *A vén cigány franciául: Fordítók és fordítások*, Bp., Magvető, 1973, 261–267. – SOMLYÓ György, *Egy különös vállalkozás margójára = Uő, A költészet évadai*, Bp., Magvető, 1963, 90–93. – H. G., *A vén cigány – tizenötfeleképpen*, Népszabadság, Kulturális melléklet, 1962. március 25., 71. sz., 7.

¹²⁴ Az előfizetési lapok megtalálhatók: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁵ UNGVÁRI Tamás, *A világirodalom új értékeléséhez*, Filológiai Közlöny, 1963, 310.

¹²⁶ BEREGI Tivadar, *Kassák Lajos levelei Beregi Tivadarhoz*, It, 67/17(1985), 2. sz., 428. – SZILÁGYI János, *Kassák Lajos kiadatlan levelezéséből*, Népszabadság, 1987. március 21., 14–15.

Gara a The Paris American Art Co-tól 5305 frankért vásárolt festéket küldetett Kassák Lajosnak névtelenül a csomagküldő Société Colimpexszel, amire Kassák   rt a csomagk  ld  nek, hogy továbbítsák köszönetét a titokzatos feladónak.¹²⁷

1963-ban Gara szerkesztésében megjelent az *Hommage    Gyula Illyés* című francia verseskötet, amely az *Egy mondat a zsarnokságról* című verset is tartalmazta. Az antológiához hasonlóan ez a könyv is   l  nk vitát váltott ki a műfordításról: Dobossy László kritikáira maga Gara válaszolt.¹²⁸ Ez   v őszén Illyés Londonba utazott a British Council személyre szóló meghívására, majd onnan Brüsszelbe   s Párizsba ment.¹²⁹ Tiszteletére Gara k  t szerzői estet rendezett: az egyiket november 11-  n a párizsi Kaleidoszkóp Színházban, a m  siket november 22-  n a Latin-amerikai Sz  k  h  zban. Illyés párizsi tartózkodása idején politikai vonatkozású nyilatkozatokat is tett, amelyek megjelentetésében Gara aktívan közreműködött.¹³⁰ Mindezekről részletes jelent  s készült Magyarors  z  n az MSZMP Politikai Bizottság részére.¹³¹

K  t   v múlva megjelent Gara monográfiája Illyésről a washingtoni Occidental Pressnél *Az ismeretlen Illyés* c  m  mel.¹³² Ugyanebben az évben Gara, Anne-Marie de Backer   s Jean Rousselot francia fordításában napvilágot látott Illyés Gyula *Kegyenc (Le Favori)* című drámája a Gallimard Kiadónál,¹³³ amit ugyanebben az évben, november 2-  n mutattak be a párizsi Th   tre du Vieux Colombier-ban Georges Charaire rendezésében. Gara is statiszt  lt a darabban: „római katona volt, t  g  ban. Kicsi, csúnya római l  gi  s”¹³⁴

Az 1960-as években több magyarors  z  gi költő, író fordult Garához, hogy segít  sen könyvük külföldi megjelentetésében, mert Magyarors  z  n nem találnak kiadót. A sok jelentkező közül három példa a Gara-hagyaték annalektar  sz  b  l:

1. Csáky Ágnes Mária *Medvetánc* című darabja megjelentetéséhez kérte Gara segítségét 1963 szeptemberében.

2. Egy másik megkeresés Oláh Andortól   rkezett Garához, talán 1964-ben.¹³⁵ Műveinek magyar vagy külföldi megjelenéséről nincs adat.

¹²⁷ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁸ DOBOSSY László, *Illyés Gyula k  t könyve*, Kritika, 2(1964), 4. sz., 47–49. – GARA László, *Levél a műfordításról*, Kritika, 3(1965), 1. sz., 62–63.

¹²⁹ Cs. SZABÓ László, *Magyar költő Nyugaton: Illyés Gyula utazásáról*,   j Látóhatár, 7(1964), 2. sz., 97–105.

¹³⁰ Hubert JUIN, *Magyar sors, magyar irodalom*, Les Lettres Fran  aises, 1963. nov. 7–13., 1. – ILLYÉS Gyula, *Amikor csődöt mondanak a tribunok, helytállnak a költők*, L'Express, 1964. jan. 9. Magyarul megjelent itt: ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*, Bp., Magvető, 1979, 18–19.

¹³¹ *Adatok és   rtesz  l  sek Illyés Gyuláról*, 2000, 2003, 6. sz., 70–73.

¹³² NYÉKI Lajos, *Gara László   zenete*, Irodalmi Ujság, 1966. szept. 15., 11.

¹³³ A Gallimard-kiadás után: Gyula ILLYÉS, *Le Favori = Th   tre hongrois d'aujourd'hui: Dix auteurs – dix pi  ces*,   d. Péter NAGY, Paris–Bp., Publication Orientalistes de France–Editions Corvina, 1979, Tome I, 230–290.

¹³⁴ SÁRKÖZI Mátyás, *A „Kegyenc”   sbemut  t  ja Párizsban*, Holmi, 2011, 1. sz., 50.

¹³⁵ „3 hétig Baselben tartózkodom (szept. 24-ig) ezt az alkalmat ragadom meg, hogy elk  ldj  m   nnek mellékelten a következő kéziratokat kiadás végett (amennyiben megfelelőnek találja): 1. Sz  z ormok

3. Garai István (1915–2008), a siófoki Perczel Mór *Gimnázium* magyar–latin tanára levelet írt Garának 1965 decemberében:

Elnézését kérem Szerkesztő Úr, hogy kézirataimmal ismeretlenül felkeresem. [...] Tehát a bánatom az: hazámban kiadót nem tudok kapni műveimre, azért megkérem: volna-e Európában olyan kiadó, aki vállalná néhány versesfüzetem vagy verseskönyvem kiadását? [...] 24 verset küldök ezuttal mutatványként – tematika, forma, hangvétel, világnézet stb. szempontjából való mérlegelésre. Nagyon megörvendeztet, ha válaszol soraimra. Fáradozásaiért előre is köszönetet mondok. Megjegyzem még, hogy az utóbbi időben elkeseredésemben egy latin nyelvű verseskönyvet is írtam, ebből is küldök egyet mutatóba (*Malum provaviae*). Fogadja őszinte nagyrabecsülésem: Garai István gimnáziumi tanár Siófok, Petőfi sétány 40. Magyarország

Gara valószínűleg nem tudott segíteni Garainak a megjelenésben, mivel tudomásom szerint az 1948–1970 között szilenciumra ítélt költőnek nem jelent meg külföldön kötete. Garai az első nagy elismerést, a Petrarca-díjat 1978-ban kapta.

Sok esetben Gara közvetített a magyar író-költő és a francia fordító között. Bálint Endre mintegy harminc versének gépirata és némelyiknek a francia fordítása is megtalálható a hagyatékban, dátuma: Epinay sur Seine, 1961. február 3.¹³⁶ Bizonyosan az 1957 és 1961 között Párizsban, a *Biblia* illusztrálásán¹³⁷ dolgozó Bálint Endre kérte meg Garát, hogy segítsen versei lefordíttatásában. A versek közül némelyik megjelent a *Sorsomról van szó* című visszaemlékezésben, de a gépiratokhoz képest mindegyik több-kevesebb szövegbeli eltéréssel. A francia fordításokat Anne-Marie de Backer készítette.

A Gara-hagyatékban megtalálható Szász Béla *Penelope és a lovag* című regényének gépirata, amelyet Edgware-ben 1960-ban írt.¹³⁸ Szász a Rajk-per elítélte volt, akit 1955-ben szabadon bocsátottak. Az 1956-os forradalom bukása után elhagyta az országot, a Londonban kiadott *Irodalmi Újság* és a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa volt. A könyv végül 1988-ban magyarul jelent meg Köln–Budapest impresszummal.

---

vándora (Ady tanulmány) 65 oldal; 2. Palamas: Czigányok dícséreti: Műfordítás nem eredetiből, hanem franciából; 3. Vörösen izzik valami, Litánia középkori ének (versek); 4. Arcképek, gyötrelmes látomások; Kérem értesítsen, ha ideje engedi és közölhető-e. Itteni címem: dr. Andor Oláh mit Briefen Tibor Farkas Basel Suisse Thiersteiner Allée 58. Amennyiben megjelenik, kérem szíveskedjék elküldeni 1 példányt a kiadásból, vagy amennyit lehet. Üdvözlettel” PIM, Gara-annalekta.

¹³⁶ 1–32-ig zöld tintával számozott lapokon, melyekből hiányzik néhány: (Aki magával hozta a testetlenség emlékeit...), Ibizai groteszkek, (Kinyílt az ajtó...), (A Place Clichin didergett az este...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (A halál néma volt...), Semmit sem értek, A balta, (A véres hab megfeketült...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Boldogtalanság himnusza [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (Oh sorsokat alakító három fekete hermafrodita...), Nyár, Ősz, Éjjel, Sárga ég alatt, Féldeci, (Nyár lesz / zöld vihar készül...), Jó csönd volt [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Lebegés, Bolondok büntetése, Égi bosszú, Napló, Irenához, Ki helyett?

¹³⁷ Tüskés Anna, *A cinóber piros madár: Bálint Endre, az illusztrátor*, Orpheus Noster, 7(2015), 2. sz., 29–54.

¹³⁸ 71 oldal gépirat. PIM Kézirattár Gara-hagyaték anelekta.

6. Halál, temetés, visszaemlékezések

Gara évek alatt elmélyült depressziójának több összetevője volt: az emigrációs léthelyzet, magánéleti problémák, a magyarországi irodalomtudomány hivatalos szerveivel, Déry Tiborral és a neki dolgozó francia költőkkel való folyamatos konfliktusai egyaránt közrejátszottak benne. Így írt Illyésnek 1964. május 31-én: „Kedves Gyulám, Sajnos, még ma is képtelen vagyok dolgozni. Szabályos depresszió, mondja az orvos, amelynek semmi köze az éppen soron lévő munkához – amely Te vagy –, hanem sokkal inkább az ezt megelőzőhöz, amely Déry 800 oldalas regénye volt. Természetesen a dolognak egyéb okai is vannak: a dohányzás kényszerű megszüntetése és egyéb magánjellegű nehézségek.”¹³⁹ A sok éven át tartó túlfeszített munka és az idegösszeomlás ellenére Gara nem csökkentette tevékenységét.

1966. május 9-én öngyilkosságot követett el (barbitural bevételével) Párizsban.¹⁴⁰ Több búcsúlevelet is írt, az egyiket brüsszeli barátjának, Kotányiné Huszár Magdának: „Édes Magdi, nagyon félek, hogy ezzel a levéllel megszomorítom... az életem majdnem minden síkon csődbe torkolt. Megpróbálok magamat még idejében kivonni a forgalomból. Nincs más megoldás.”¹⁴¹ A Párizs melletti bagneux-i temető zsidó parcellájában temették el.¹⁴² A temetésén ott volt számos francia (Jean Follain, André Frénaud, Paul Chaulot, Georges Emmanuel Clancier, Alain Bosquet, Jean Rousset, Pierre Emmanuel, Eugène Guillevic) és magyar (Hubay Miklós, Enczi Endre, Méray Tibor, Sipos Gyula, Karátson Endre, Kende Péter, Heller János, Auer Pál, Albrecht Dezső, Bene Ede, Cselényi László, Kassai György, Háy Gyula) barátja.¹⁴³ Háy Gyula magyar beszédét Véronique Charaire fordította franciára, Roussetot szabadon beszélt.¹⁴⁴ A református lelkész Ézsaiás próféta könyvéből olvasott fel magyarul.

Illyés Gyula a Knokkei Biennialén tudta meg Gara halálának hírét, ami mélyen megrendítette. Versben és prózában egyaránt többször megemlékezett barátja elvesztéséről,

¹³⁹ „Hadúr megfizet érte, reméljük!” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007, 142.

¹⁴⁰ Gara orvosa Nicolas Dobo volt 1937–1940, 1945–1952, 1958–66 között (13, rue Montéra Paris 12e). Gara cikke orvosa könyvéről: G. L., *Százezer berber orvosa voltam: Nicolas Dobó könyve*, Irodalmi Ujság, 1965. aug. 1., 8. 1962 szeptemberében Gara elment egy másik orvoshoz, Docteur Spitzerhez. Az akkor megállapított betegsége: „Hyperthyroidie Anorexie”. Az orvos butobarbitalt írt fel Garának, ami egy barbituratszármazék, hipnotikus gyógszer. PIM Gara-analekta. Híradás Gara haláláról: *Gara László meghalt*, Irodalmi Ujság, 1966. máj. 15., 1.

¹⁴¹ SZABÓ Zoltán, *Levelek Zsuzsihoz: „Gara megölte magát”*, közli: ABLONCZY László, Hítel, 2002, 7. sz., 33–42.

¹⁴² Beszámoló a temetésről: *Gara László sírjánál*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

¹⁴³ PAPP Tibor, *Lássuk a föbe lőtt narancsot!*, Irodalmi Szemle, 2003, 3. sz., 54–55.

¹⁴⁴ A beszédek: HÁY Gyula, *A magyar írók búcsúja*; Jean ROUSSELOT: *A tiszta szenvedély leckéje*; Alain BOSQUET: *A költészetnek éltél*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

és méltatta munkásságát.¹⁴⁵ Tóth Judit 1966. május 17-én kelt levelében megírta Nemes Nagy Ágnesnek, hogy nem tudott elmenni Gara László temetésére, mert csak utólag tudta meg. Néhány héttel korábban még felhívta Garát, és személyesen is találkoztak.¹⁴⁶ Az 1949-től Angliában élő Szabó Zoltán feleségéhez, Szekeres Zsuzsához írt leveleiben részletesen beszámolt Gara halálához kapcsolódó érzéseiről.¹⁴⁷

A Gara halála után megjelent nekrológokon¹⁴⁸ túl az azóta eltelt ötven évben számos emlékezés jelent meg.¹⁴⁹ Ezek közül Ferdinandy Györgyét idézem:

Alakját, a magyar irodalom fáradhatatlan népszerűsítőjét – már életében legendák övezték. Tény, hogy főműve, a magyar költészet francia antológiája mindmáig egyedülálló vállalkozás. Benne csúcspontját érte el a magyar költészet francia nyelven. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom «betört» a francia nyelvterületre, mint azt sokan hitték annak idején. Még a pusztá kiadás is csak úgy volt lehetséges, hogy Gara a hírhedt hólabda-módszerrel – házról házra, címről címre járva – eladta a nyomdai költségeket fedező Illyés-, Weöres- és József Attila-köteteket. Soha nem felejttem el őt, járja a várost, leszeggett fejjel, konokul, degeszre tömött híres aktatáskájával a hóna alatt. Itthon – amíg élt – azzal gyanúsították, hogy e házalásból haszna van. Nem csodálom, hogy azon a májusi napon az elnyúhatetlenek hitt lelkesedése is felmondta a szolgálatot.¹⁵⁰

Gara aktivitásának hiányát hamar megérezte a magyarországi hivatalos irodalompolitika. Az 1968 őszén Budapesten megrendezett műfordító-találkozó kapcsán írt cikkében E. Fehér Pál megjegyzi: „Úgy tetszik azonban, hogy Gara halálával üresen maradt a párizsi űrhely, s más rendkívül lényeges nyelvterületen sincs hozzájuk hasonló színvonalas tevékenységet kifejtő «nagykövete» irodalmunknak, aki nemcsak nyelvünket tudja, hanem megfelelő tekintéllyel rendelkezik az illető ország szellemi életében.”¹⁵¹ Gara halála után tíz évvel pedig a „nagy antológiá”-t dicséri Sötér István.¹⁵²

¹⁴⁵ GÁCH Mariann, „Az író mondja ki világosan, mit akar” *Illyés Gyulával – New York és Párizs után*, Film Színház Muzsika, 1966. aug. 12., 32. sz., 8–9. – ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1961–1972*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 223. A Gara emlékének ajánlott *Gyász-ének (Chant de deuil)*: ILLYÉS Gyula *összegyűjtött versei*, 2. Bp., Szépirodalmi, 1993, 442–444.

¹⁴⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, *i. m.*, 43.

¹⁴⁷ SZABÓ, *Levelek Zsuzsihoz...*, *i. m.*, 33–42.

¹⁴⁸ KÉRY László, *Gara László halálára*, *Élet és Irodalom*, 10(1966). május 14., 20. sz., 2. – SZABOLCSI Miklós, G. L. *emlékezete*, *Nagyvilág*, 12(1967), 5. sz., 737–739.

¹⁴⁹ További visszaemlékezések: pl. a három évig Párizsban élt Cselényi László interjút készített Garával, amelyet 1981-ben közölt: CSELÉNYI László, *Jelen és történelem avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez: 1956–1981*, Bratislava–Bp., Madách–Szépirodalmi, 1981, 57–63. – HUBAY Miklós: *Napló: 1984 október*, *Népszabadság* 1987. március 7., 16.

¹⁵⁰ FERDINANDY György, *Magyar írók Párizsban*, *Vigilia*, 1990, 8. sz., 607–611.

¹⁵¹ E. FEHÉR Pál, *Irodalmunk külföldön: A magyar irodalom fordítóinak budapesti találkozója elé*, *Népszabadság*, 1968. november 17., 8.

¹⁵² SÖTÉR István, *Irodalmunk a világirodalomban*, *Népszabadság*, 1975. ápr. 4. 23. További összegző értékelés Gara munkásságáról: SERES Attila, *A Fény Városának szerelmesei: Anonymustól Adyig és tovább, napjainkig*, *Népszabadság*, 1995. július 19., 15.

Halálának egyéves évfordulóján barátai összejövetelt tartottak a sírjánál,¹⁵³ a tízéves évfordulón a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Pen Club nevében Dobossy László, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója és Boldizsár Iván, a Magyar Pen Club elnöke megkoszorúzták sírját.¹⁵⁴ Születésének századik évfordulóján többek között Rónay László emlékeztetett Gara szolgálatára.¹⁵⁵

7. A „garaizmus” továbbélése

Posztumusz jelent meg Gara és Guillevic válogatásában Ady Endre francia verseskötete Rónay György bevezető tanulmányával. Az antológiánál kialakított módszert alkalmazta Gara ebben a kötetben is.¹⁵⁶

Thinsz Géza az általa szerkesztett, *Sex ungerska poeter*¹⁵⁷ című svéd versgyűjteményt Gara László emlékének ajánlotta 1968-ban. Az ő példájára hivatkozik, és úgy említi Garát, mint aki a legtöbbet tett a magyar irodalom külföldi megismertetéséért, és példaértékűnek tekinti együttműködését a kor legnagyobb francia íróival. Thinsz Gara módszerét követte, és a műfordításokat a kor jeles svéd költői készítették, amelyeket többszörös ellenőrzésnek, újraolvasásnak vetett alá.

Sulyok Vince, a magyar irodalom norvég tolmácsolója Gara módszerét követve valósította meg az első norvég nyelvű Petőfi-kötetet, amely 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulójára jelent meg, *Det må bli lys!* címmel.¹⁵⁸

A „garaizmus” továbbélésének másik példája Kabdebó Tamás *Hundred Hungarian Poems* című, 1976-ban Manchesterben megjelent fordításkötete, amelyet talán a Gara-féle 1956-os *Száz vers* ihletett. Lényegében ugyancsak Gara fordítási módszerét alkalmazta Makkai Ádám költő, nyelvész az *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary* (A csodaszarvas nyomában: A magyar költészet antológiája angol fordításban a 13. századtól napjainkig) című kötetben. Makkai a bevezetőben felidézti Gara módszerét, és hogy nem sokkal halála előtt a Londonban élő Tábori Pálnak azt mondta: angolul is kellene szerkeszteni egy hasonló antológiát, követvén ezt a fordítási metódust.¹⁵⁹ Tábori bevonta a munkába előbb Kabdebó Tamást, majd 1966-ban Makkai Ádámot. A szelektálási, fordítási, szerkesztési munkával telt harminc év során Tábori Pál 1975-ben meghalt, Kabdebó Tamás 1993-tól nem szerkesztette többé az antológiát, a kötet végső munkálatait Makkai végezte el.

¹⁵³ *Egy esztendeje*, Irodalmi Ujság, 1967. május 15., 2.

¹⁵⁴ *Magyar események Párizsban*, Népszava, 1976. június 19., 5.

¹⁵⁵ RÓNAY László, *Egy hét (Szolgálat, Tetterő)*, Új Ember, 2004. november 14., 6.

¹⁵⁶ ZEMAN László, *Egy fordításkötetről*, Irodalmi Szemle, 1969, 3. sz., 228–234.

¹⁵⁷ *Sex ungerska poeter: Modern ungersk lyrik i urval*, szerk. Géza THINSZ, Stockholm, Bonniers, 1968.

¹⁵⁸ FÁSKERTI Mária, *Interjú Sulyok Vincével*, Ághegy, 2002, 1. sz. 88.

¹⁵⁹ *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary*, ed. by Ádám Makkai, Chicago–Bp., Atlantis-Centaur–Framo Tertia, 2000², xxv–xxvi.

Gara 1962-es antológiájának méltó folytatója volt Guillevic két kiadást is megért, de nem reprezentatív antológiának szánt fordításkötete, a *Mes poètes hongrois* (Az én magyar költőim), amelyben Arany Jánostól napjainkig terjedően szólaltatta meg franciául a magyar költészetet.¹⁶⁰ Jean-Luc Moreau *Poèmes et chansons de Hongrie* (Magyar versek és dalok) című fordításkötetében két évszázad magyar költészetéből válogatott.¹⁶¹ Ugyancsak Gara hagyományát folytatta a Line Amselem-Szende és Szende Tamás fordította huszonöt mai magyar költőt franciául megszólaltató gyűjtemény: *Poètes hongrois d'aujourd'hui* (Mai magyar költők).¹⁶² Akárcsak több mint négy évtizeddel ezelőtt Gara fordítói, Szendéék is dacoltak a francia költői divattal, tisztelték az eredetét, és hajlandók voltak formahűen verset fordítani.

Gara munkásságát számosan méltatták az elmúlt két évtizedben.¹⁶³ A méltatások legfőbb tanulsága, hogy ugyan sokan kritizálták az antológiát, de senki nem csinált jobbat.¹⁶⁴ Több magyar költő beépült a Gara által kialakított francia kapcsolatrendszerbe, és a kölcsönösségen alapuló műfordítások révén jobban megismerték egymást a francia és magyar költők. Gara szenvedélyes, megalkuvást nem ismerő szervező, irányító tevékenysége nyomán virágzó, kétoldalú kapcsolatok fejlődtek ki, amelyek konkrét fordítói munkák nyomán gyakran személyes barátságokká formálódtak. Ezek a barátságok jóval túlnyúltak Gara életén, és további évtizedekre befolyásolták a francia–magyar irodalmi kapcsolatokat.

---

¹⁶⁰ Bp., Corvina, 1977.

¹⁶¹ Paris, Éd. Ouvrières, 1988.

¹⁶² Bp., Orpheusz, 1999.

¹⁶³ LENGYEL Balázs, *Megjegyzések a nemzeti irodalom és a globalizáció kérdéséhez*, Liget, 2002, 11. sz., 80–88.

¹⁶⁴ ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2. i. m., 740.

Függelék

Fromage à Gara

Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiuk előtt. A „Csak kóvedet bele nekije” sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is. [17 oldal gépirat]

1.

A bas Gara! Qu'on le pendre!
A moins qu'on ne le descende!
L'agar-agar, ça n'est rien
A côté de ce gars-là
Qui nous dévaste le rein,
La rate et le cervelas,
L'estomac et la tripaille,
Avec sa foutue Rimaille.

Jean Rousselot

2. Kassák Lajos: Hommage à Gara

Tenyerem kenyér-melegével simítanám a legszívesebben
ha érezném a rue Mouffetardban az ő zarándokszagát
nyíljon talpaidból hajnali rózsa
tót tutajosaimmal PEN aranyérmet küldök
s a földek keserű késő üdvözlét az estben mely
nem késik bár a nikkell sem a régi már és nem szamovárok repülnek

Már a nők az utcán utánad gömbölyülnek
te nyugtalan-nyugodt fiú
s a lánnyal együtt zengi majd dicséreted a harmonika szóra
míg a madár fölöttünk röptében megáll
a Pantheonba Veled munkás hőse az én világhíremnek,
kit csak egy gödör vár Rákoskeresztúron
és eme szent Surcouf mezején

Helyesírásba tette: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

3. Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara

Ki küldicsfényt szerkérderéknyit hozza rám
s ki által egyaránt honos vagyok Párizsban s Ozorán,
s ha kondáskürtömet fúvintom itt, Cecén, a pusztán,
te százszorozva visszhangoztatod a Parnasszus hegyén, apuskám.
s ha Tihany fővenyén röppen ki hún, őszei sóhajom,
Ágyúdörejjé nőtteted Toulonban, egy gall sorhajón;
s ha lábikrámba mártanak gennyintás tolluk itt a megveszett
magánszorgalmú kankutyák,
te Unesco postával küldeted
legottan Pasteur mentő szérumát. -

Köszönetül s gyanánt ily messziről ölelne át rög-edzte két karom,
de félős, roskadt válladat még így is összemorzsolom;
kár volna érted, s nekünk veszteség,
te áldott Antológ,
kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!
Nos, ölelés helyett Frénaud-val küldöm inkább
ezt a kulacs öreg, tüzes barackpályinkát.
Idd le magad, Garám, a sárga aszfaltig, sebj!
S hún-módra kurjongass nevemben is: „Csuhaj!”

A Gara-műszak alkalmából az ős Kaján kollektiva nevében
Párizs 1965. 6. 20-27. Z. Jékely-Papillon de la Prise

4. Faludy György:^x Részlet a balladából, amit magyar poéták kérésére készített a költő,
hogy kérlelhessék Garát
Ott ült a Gara. Dús hajában
Négy Rousselot volt a diadém.
Fűzfapoéták térdenállva
Imádták, barna köldökén
A Seghers forgott, válla balján
Lámpásnak állt a Gallimard;
Csak én sírtam trónja alján...
– Mit bögsz – rivallt rám – számár!
Villont csinállok én belőled,

Chaulot segít! De este lett,
S egy magyar tántorgott eléje
S megvágta, hogy belegebedt...

Igy tettünk volna mindahányan,
De merde!-ek szálltak, mint a percek.
Véred kiontott harmatában
Adjál ki minket Gara-herceg!

x) A költő eredeti neve volt csak Faludy, később ezt Villonra magyarosította. – Versének javított és bővített fordítását készíté: G. Gy.

5.
Je renie
Gara,
O rat,
Quel crime!

L'abîme
Fera
Trop gras
Sublime

Salaud!
Ce mot
Barbare

Qui dit
Y'a marre,
Bandit.

Alain Bosquet

6. Balassi Bálint levele Gara Lászlóhoz

Irom kegyelmedhez:
Nékem már kegyelmezz,
Adj ki gyorsan engemet.
Franciák honában
Nem leszen hiában,

Ha olvassák versemet.
Hires-neves zászló
Segíts Gara László
Az, ki engem úgy szeret.

7. Berzsenyi

Elfajzik immár hajdani nagy nevünk,
Ódára rest az elpihenő magyar.
Nincs már remény, csupán Garában –
Ő emel újra a Parnasszusra.

Adván a Seuilnek nagybecsü férfi-szót,
Hogy Árpád népe szült sok ezer derék,
Kiadni méltó nagy poétát,
Kikre a gallusok is harapnak.

8. Vörösmarty

Míg a vészek zengzetét vigyázva
Néz a férfigond a léten át,
Magyar költő franciák honába
Vízumot kér s keresi Garát
És siet, hogy szemtől szembe lássa,
Surcouf utcán van az ő lakása.

S szólnak hozzá szorongó kebellem,
Esdve kér a költő vágy-szava:
„Fordíts le engem, úgy emelj fel
Parnasszusra megbékült Gara!”
Jól tudják, hogy nincsen lehetetlen
Surcouf utcán a huszonkilencben.

Szellemüket idézte a bledi séance-on Hegedüs Géza 1965. 7. 4.

9. Victor Hugo: Hommage à Gara

Feltámadott kezem veri újmódi lantom:
Lutétia s Gara előtt fejem lehajtom.
Ki messze-messze ment, de szívet nem cserélt.

Kit kihagyott, nyüszít, akár a kiherélt.
Magyarok angyala! Sucouf-utcai sas!
Mit téssz? Somlyó legyen Guillevic s Feuillade a Vas,
Köpeczi és Aczél térden csúszik elébed,
s ki meghal honn, - Te vagy, ki által itt felébred!
Te rím Napoleon! Szerkesztők Alpese!
Te, Párizs romjain legenda vagy, mese!

Fordította: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

10. Arany János

A nap égi útján már magasan jára,
Lenézett a földre, a földön Garára,
Látta, hogyan készít lassan, bíbelődve
Hosszú nyersfordítást gyors határidőre.
Hosszú nyersfordítás klasszikus darabból,
Magyarok költötték, francia lesz abból.
Garától francia megtanulja mátul,
Hogyan zeng Balassi hangja franciául.

Varázsolta: Hegedüs Géza

11. Ady Endre: Gara de l'Est-en: Hommage à Gara

Párizsba tegnap beszökött a Dér,
Szent Mihály útján suhant mésztelen.
Jött álruhásan, némán, szoboran,
s nem találkozott velem.

Ballagtam épp a Surcouf felé,
s azt gondoltam: ha meghalok,
a síromon ne legyenek
se Nikik, se G. A. urak
s Befejezetlen mondatok.

Virágot hoz Emmanuel,
Frénaud burgundi szeszeket,
Illyés is eljön – de ne lássak ott

egyetlen azesz pónemet,¹
egyetlen azesz pónemet.

Hát merde alors! Egy nap jön a
kutyára még Déry Tibor!
S a Gara de l'Est homlokán
száradhat vére, a bibor!

A Gara-műszak alkalmából az Ős Kaján kollektiva nevében Cormieux de Baïf
Páris, június 20-27.

12. Juhász Ferenc: Gara-bonciás varázslat

Nyálkás polipok közt szakállas csecsemők hada
nyüszít áttetsző-sárga hangon emígyen: Gara, Gara!
Legyen bár ágyékom démon-ereje az ára,
csak fordíttass le végre franciára.

Igy száll-repül a süvítő varázs-szó a homályban,
zeg-zugos, sors dróthálók zizegnek a szó nyomában.
Tudat mély ürében lappangó vizenyőt járva át
kérelmi fog-vacogva a Párisban trónoló Garát.

És újra szól a zöld, a békanyálás mocsár alól az ének:
együtt mondják a vészbanyák, a lektorok és a szirének,
hogy meglágyuljon végre a magyar versek átvarázsolója
És e versek szörny-szakaszait ossza Guillevicre vagy Rousselotra.

Szörnyítette: Hegedüs Géza

13. Illyés Gyula: Hommage à Gara

Beh ozorai ez utca!
Rendjel nélkül futja-futja.

Kicsi ember, nagy a műhely,
Ármin útja neki szük, hej!

Aj, fél kutya- (birka?) bőröm!

---

¹ Jiddisül jelentése: szemtelen.

Párizst járja minden ősöm.

Ki nagyobb hát? Gara? De Gaulle?
(vagy én?) Mindegy! Egyforma gól!

Ha bélyegre volna pénzem!
Babérom heverésem!

A Cece-i keresztmama megbízásából: Kormos István, Jékely Zoltán, Lengyel Balázs

14. Füst Milán: ÉN: Hommage à Gara

Sírnivaló, hogy én általában milyen gyönyörű verseket írok.
Téglapiros sivatagban járok, mint az arabs számár, és hírnevemet keresem.
Feléd üvöltök, ó, görbebotú aggok Mahometje,
Mert mégis furcsa, hogy holmi Szabó Lőrinctől ennyi verset leközltek
(Erdélyiről nem is szólva, aki füzfapoéta)
Öreg vagyok én, tele ifjú tüzzel, gyermeki fejjel és próféta szóval;
Kiadóimat, Jehovát és Garát nemrég bölcs apasággal, de kellő szigorral legorombí-
tottam,
S most azon fáradozom, hogy ifjúságom patakja ki ne apadjon.
Te, Uram, ki oly régen ismersz, engedd meg, hogy tegezzek!
A sok zarándoklástól ülepem sajog, ezt meg is irtam nemrég Garának...
Add meg ezért nekem jogos jutalmam, a szokásos halhatatlanságot,
Mert a többiek, jaj, a többiek mind elmúlnak a babiloni homokóra rideg ketyegése
mellett,
És az Úristen gyenge, esendő férgei közül mi maradunk csak meg: a zöld kötet meg
én...
De az előbbit kimondottan utálok.

Füstölögte: G. Gy.

15. Weöres Sándor: Hommage à Gara

Láttad-e, mondd, a legnagyobb Garát?
- Gilgameseknek fényes Ararát -
Nyolc arcom s négy fejem puszpáng farán
Páris főcsillaga: Aldebarán!
Dicsérik őt Védák, Upanisádok,
s Amym ágya alól csak oda szállok,

hol írógépet ver két szent keze,
míg szüz kancám – csing-ling – megérkeze.
Az Eiffel nagy kakassá változott,
lélekző csillagod velük találkozott.
Amyt is franciára fordítod,
s számár hírem angyalként ordítod!!!

egy titokzatos hang diktálására lejegyezte: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

16. Le pelican ignivore
A Laci Gara

Généreux pélican happant ce feu	Lucide
Avec tout l'appétit de son esprit	Avide
Rythmes, rimes et mots sans passeport	Cheminent
Alors cet ignivore ainsi nous	Illumine

Grand maître en poésie et de ce feu	Lucide
Affamé, ignivore et de Hongrie	Avide
Rythmes, rimes et mots il dévore	Candide
Aux frontières alors ils passent	Intrépides

Généreux pélican en poésie	Lucide
Avalant tout ce feu par son esprit	Avide
Rythmes sans passeport rimes et mots	Candides
Au nez des gabolous ils passent	Intrépides

Georges Charaire

17.
Le Gara, animal étrange,
Ça se boit ou bien ça se mange?
A la tomate? Au paprika?
Moi, je pense qu'il n'y a qu'à
L'empailler – de son vivant même –
Sans plus chercher pourquoi on l'aime.

Jean Rousselot